

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində qiymət amili və onun
təkmilləşdirilməsi mexanizmi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Salmanova Aylan Rafiq

BAKI - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__ -ci il**

**“Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində qiymət amili və onun
təkmilləşdirilməsi mexanizmi”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Qiymətləndirmə”

Qrup: 40

Magistrant
Salmanova Aylan Rafiq

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d. b.m. Hümbətova Suqra İnqilab

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d. b.m. Hümbətova Suqra İnqilab

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKI - 2019

“Price factor in state regulation of national economy and mechanism for its improvement”

Summary

The urgency of the research: In the national economy, the state acts as a regulator of economic relations. This, in turn, is self-regulated by the state with the regulation of social production.

Purpose and Objectives of the Study: It is a prerequisite for regulating the development of the national economy, reflecting the capabilities and capabilities of regulation in various fields of economic activity, and the interpretation of the state's roles and functions in the future of the Republic's economic development.

Research methods used: Empirical, statistical, and comparative analysis and synthesis methods have been widely used in the research process.

The research information base: "State regulation of the market economy" from Kushli translated into Russian with red., Abbasov A.H. Formation of the financial market in Azerbaijan and problems of the financial-credit system in the market economy. Baku: "Poligraf" printing house, Allahverdiyev H.B., Gafarov KS, Ahmadov AM, "State regulation of national economy, Atakishiyev M.C., Abbasov HM, Abbasova N.H., Micro and macroeconomics: Textbook, Baku, Azerneshir

Research Constraints: Theoretical and methodological shortcomings that are hindering the research, lack of sufficient information and so on.

Research results: The state is responsible for creating equal conditions for entrepreneurship firms to limit competition, effective competition, and monopoly production. The state should direct economic resources to meet the collective needs of the people, to create public goods and services

Scientific-practical significance of results: Determined by the relevance of the problem and consists of: Based on the concept of "regulation", it demonstrated the necessity and character of government intervention in the regulation of economic processes;

Keywords: National economy, regulation, price

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ARDNF	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu
ÜDG	Ümumi Daxili Gəlir
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul
iii	İnsan İnkişaf İndeksi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I Fəsil İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN METODOLOJİ VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ	11
1.1. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə ziddiyyətli və alternativ nəzəri baxışlar.....	11
1.2. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi metodlarının qiymət amili ilə qarşılıqlı əlaqəsi.....	20
1.3. Müasir qloballaşma şəraitində dövlərin iqtisadiyyatda rolu.....	29
II Fəsil AZƏRBAYCANDA DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAFA KEÇİD ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ QİYMƏT AMİLİNİN TƏHLİLİ	31
2.1. Respublikada iqtisadi inkişaf və iqtisadi artımı əks etdirən əsas makroiqtisadi göstəricilərin təhlili.....	31
2.2. Azərbaycanda dövlətin iqtisadi siyasətinin qiymət sabitliyinə təsirin dəyərləndirilməsi.....	39
2.3. Qlobal iqtisadi - maliyyə böhranı dövründə dövlətin qiymət siyasəti mexanizmi.....	47
III Fəsil POST-NEFT DÖVRÜNDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN VƏ QİYMƏT SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ	53
3.1. Müasir dövrdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqinin əsas istiqamətləri	53
3.2. Qloballaşma şəraitində mikro və makro səviyyədə iqtisadiyyatın və qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	70
Cədvəllərin siyahısı	73
Şəkillərin siyahısı	73
Qrafiklər siyahısı	73
Diaqramlar siyahısı.....	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Milli iqtisadiyyatda dövlət iqtisadi əlaqələrin tənzimləyicisi kimi çıxış edir. Bu, öz növbələrində özünü tənzimləmə dövlət tərəfindən sosial istehsalın tənzimlənməsi ilə tamamlanır.

Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi iki formaya bölünə bilər: iqtisadiyyatın milliləşdirmə yolu ilə birbaşa və dolaylı təsiri, dövlət maliyyə mexanizmindən istifadə edərək reproduktiv prosesi təsir etməklə.

İqtisadiyyata birbaşa təsir dövlətin milli iqtisadiyyatda iştirakı ilə həyata keçirilirsə, dolaylı tənzimləmə dövlət iqtisadiyyatına makroiqtisadi problemləri həll etməyə, bazar mexanizminə diqqətlə və dolaylı təsir göstərməyə kömək edir. Dolaylı dövlətin bu mexanizmə təsirinin əsas maliyyə üsulları büdcə, vergi, kredit və sosial alətdir.

Milli iqtisadiyyatın makroiqtisadiyyatı bütövlükdə cəmiyyətin mənafeələrində həyata keçirilir.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi heç bir ölkədə inkar edilmir. Bütün ölkələrdə olan təcrübə göstərməkdədir ki, dövlət və biznes bir - birini tamamlamaqla inkişaf edir. Bununla da dövlət və biznesin birlikdə güclərinin optimal olaraq münasibliklərinin müəyyənləşdirilməsi davam edir.

Keçid dövrü yaşamış dövlətlərdə hökumət tənzimlənməyinin önəmi və təsir gücü çox olmaqdadır. Bu obyektiv səbəblərə də bağlıdır. Beləki, ölkə biznesin tərəqqisini (özelliklə kiçik biznesi) dəstəkləməklə yanaşı, fəaliyyətinə nəzarəti də gerçəkləşdirməlidir. Bu məqsədlə iqtisadi-inzibati qanunlar ilə hüquqi-normativ aktlardan istifadə olunmaqdadır.

Hazırki, dövrdə A.R.-da iqtisadiyyatın ölkə tənzimlənməyi tam səhmanlanmamışdır. Lakin bununla belə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin tənzimlənməyi barəsində hökumətin müxtəlif qanun, qərarları olsada, iqtisadiyyatın ölkə tənzimlənməyinin doğru, elmi-texniki baxımdan əsaslandırılmış strateji proqramlanmağı tamamlanmamışdır. İqtisadiyyatın hökumət tənzimlənməyi haqqında bitən, bütöv qanuni kodeksdə olmamaqdadır.

Problemin qoyuluşu ilə öyrənilmə səviyyəsi: İqtisadi inkişafın təməlidə əməyin təbii bölgüsü - funksiyaların şəxslər arasında yaş-cins, fiziki, fizioloji və başqa xüsusiyyətlərinə əsaslanmış bölgüsü dururmaqdadır. Sonrakı iqtisadi inkişaf isə ictimai əmək bölgüsünü doğurmuşdu. Dörd ictimai əmək bölümü mövcudur: əkinçiliyin maldarlıqdan ayrılmağı; sənətkarlığın kənd təsərrüfatından ayrılmağı; vasitəçi-tacirin meydana gəlməyi, ticarət kapitalının istehsaldan ayrılmağı; elmi-tədqiqat, konstruktor-təcrübi işlərinin (ETTKI) ayrılmağı. Bu cür bölümdən digər peşə, zavoddaxili ilə firmalararası, sahələrarası, regionlararası və beynəlmiləl əmək bölgüsü də fərqləndirilirməkdədir. Əməyin qovşaqlar ilə hissələrə görə, yəni hazır malın yox, onun bir hissəsinin hazırlanmağı üzrə bölümü də mövcud olmaqdadır.

Bu problemlərin öyrənilməsində Atakişiyev M.C., Abbasova H.N., Abbasov H.M., Əliyev A.A., Şəxərəliyev, başqalarının əsərlərindən, məqalələr və digər akademik qaynaqalardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Milli iqtisadiyyatın tərəqqisinin tənzimlənməyi prosesini açmaqdan, iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı hissələrində tənzimlənmə forma və şəkillərinin tətbiq olunmağı imkanları göstərməkdən, respublika iqtisadiyyatının çiçəkkənməyinin gələcək istiqamətlərində ölkənin rolu və funksiyalarını şərh etməkdən ibarət olmaqdadır.

Qarşıya qoyulan məqsədə əsasən çatmaq üçün aşağıda qeyd edilən vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- rəqabət və planlaşdırma arasında qarşılıqlı təsir prosesinin mahiyyətinin müəyyən edilməsi yolu ilə iqtisadi tənzimləmə konsepsiyasını ortaya qoymaq;
- iqtisadiyyatın fikirlərinin bu mövzuya aid problemlə məsələlərə təkamülünə əsaslanan iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji əsasını təhlil etmək;
- davamlı iqtisadi inkişafa keçid dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşması prosesinin xüsusiyyətlərini və bu prosesdə dövlətin rolunu müəyyən etmək;

- keçid dövründə iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirmək;
- iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlət strukturlarının funksional rolunu müəyyənləşdirmək;
- iqtisadi islahatların sürətləndirilməsi və iqtisadiyyatı böhrandan çıxarmaq üçün dövlət tənzimləyici tədbirlər sistemini əhatə edən təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: İlk əvvəl qeyd edək ki, İqtisadi siyasət iqtisadiyyatda müəyyən məqsədlərə çatmaq və dövlətin iqtisadi strukturunu əks etdirən dövlət hakimiyyəti orqanlarının və dövlət rəhbərliyinin fəaliyyətidir. İqtisadi siyasət hər bir dövlət siyasətinin son dərəcə mühüm tərkib hissəsidir. Bu cür tədbirlər tez-tez bir ölkənin siyasi quruluşunun mahiyyətini əks etdirir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat prosesində empirik, statistik və həmçinin müqayisəli təhlil və bununla yanaşı sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: “Bazar iqtisadiyyatının hökumət tənzimlənməyi” Kuşlinin red. ilə rus dilindən tər., Abbasov H.A. Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşmağı və bazar iqtisadiyyatında kredit-maliyyə sisteminin problemləri. Bakı: “Poliqraf” çap evi, Allahverdiyev B.H, Əhmədov Ə.M, Qafarov K.S, “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməyi, Atakişiyev M.C., Abbasova N.H., Abbasov H.M., “Mikro və makroiqtisadiyyat: Dərslik, Bakı, Azərənəşir materiallardan istifadə edilmişdir

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmağına əngəl ola bilən nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar bununla yanaşı yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Dissertasiya işinin elmi və pratiki əhəmiyyəti: Problemin aktuallığına əsasən müəyyənləşdirilir və aşağıdakılardan ibarətdir:

- “tənzimləmə” konsepsiyasını əsaslanmış, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində hökumətin müdaxiləsinin zəruriliyini və xarakterini ortaya qoymuş;

- tarixi bir retrospektivdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prinsipləri və metodları sistemlərinin təkamül nümunələri ortaya çıxarmış;
- bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün institusional şərtlərin yaradılmasında dövlətin tənzimləyici funksiyalarının xüsusiyyətləri açıqlamış;

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işində olan nəticələr və tövsiyələr iqtisadi fəaliyyətin müəyyən sahələrini tənzimləyən, Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin qurulmasında və inkişafında iqtisadi siyasət məsələlərinin inkişafında, eləcə də ali təhsil müəssisələrində iqtisadi nəzəriyyə kursunun fərdi hissələrinin öyrənilməsində istifadə edilə bilər. Problemlər: keçid iqtisadiyyatı, dövlət sektoru iqtisadiyyatı, makro və mikroekonomik tənzimləmə.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi giriş və üç fəsil, nəticə həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyatdan təşkil olunmaqla 79 səhifəni əhatə etmişdir.

I Fəsil İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN METODOLOJİ VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə ziddiyyətli və alternativ nəzəri baxışlar

İqtisadiyyatda ölkənin yeri, rolu və prinsipləri ilə əlaqəli problemlər iqtisadiyyatın yaranmasından etibarən alimləri məşğul etdi. Bu və ya başqa fikir və anlayışın ortaya çıxması həmişə cəmiyyətin, onun iqtisadi sisteminin inkişafı üçün obyektiv şərtlər ilə əlaqələndirilir. Bazar iqtisadiyyatına dövlətin müdaxiləsinə münasibət onun formalaşması və inkişafının müxtəlif mərhələlərində fərqlənirdi. Bu, müxtəlif iqtisadi məktəblərdə izlənilə bilər.

Eradan öncə IV əsrdə yaşayan yunan filosofu Ərəstun, iqtisadi məsələlərə önəm yetirirdi. O, iqtisadiyyata sərvətin pul ilə maddi şəkillərinin tədqiqinə dair elm olaraq baxmışdır. Təbiidir ki, həmin dövərdə iqtisadiyyatın ölkə tənzimlənməyi anlayışı ola bilməzdi. İqtisadiyyatın tənzimlənməyi məsələsi bir qədər təkmilləşmiş hökumət quruluşunun yaranmağı dövrünə təsədüf etməkdədir. Bununla bağlı bildirmək olar ki, iqtisadiyyata ölkənin müdaxiləsi XI əsrdən başlamaqdadır. Yəni ki, XI –XVI əsrlərdə hökumətlərin çoxusunda pul-əmtəə əlaqələri şəkillənərək natural təsərrüfatlatı məhdudlaşdırmağa başlamamışdır. (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. İllik hesabat, 2015).

Bu baxımdan iqtisad elminin çiçəklənmə dövrünə nəzər salmaq önəmlidir. Çünki, kapitalist təsərrüfat formasının formalaşmasının ilkin çağlarında iqtisadi proseslərin idarə edilməyi və tənzimlənməyinin hansı qaydada aparılmağı sualı qarşıya çıxmışdır, buna görə müəyyən bir konsepsiyanın olmağı vaib hesab edilməkdə idi. Belə konsepsiyalardan birisi merkantilizm nəzəriyyəsidir.

Merkantilizm İngiltərə, İtaliya və Fransada inkişaf etmişdir. Bu məktəbin ən görkəmli nümayəndəsi fransız A.Montçretiendir. İlk olaraq “siyasi iqtisadiyyat” termini təqdim etdi. Əsas işi “Siyasi iqtisadiyyat rəisi” adlanırdı. Merkantilistlər zənginliyin əsas mənbəyi olmaq üçün pul hesab edirlər, daha dəqiq ticarətə malik olurlar və bunun üçün də maddi sərvətlərin yığılması dövlət hakimiyyəti,

sənətkarların dəstəyi və xarici ticarətin qorunması ilə əldə oluna bilər (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. 2011-2014-cü il strateji plan, 2015: s.42).

Sonralar XVII əsrdə əmtəə merkantilizmi merkantilizm əvəz etməkdə idi, o da Tamas M.-nin adı ilə əlaqəlidir. T. Manın fikrincə ixrac idxaldan çox olmalı və xammal şəklində yox, hazır maldan ibarət olmalıdır.

Rursiyada həmin nəzəriyyə İ. Posoşkov inkişaf etdirilmişdir.

İlk qurulan iqtisadi məktəb merkantilizmdir (Fransız dilindən tərcümədə mercantilisme ya da İtalyan dilindən mercante - tüccar, tacir deməkdir). Bu cərəyan xüsusi və milli sərvəti bir-birindən ayırmayaraq ona sərvətin mütləq forması kimi baxmaqla, sərvətin artırılmasının ancaq hökumət tədbirləri əsasında aparılacağı qeyd edirdilər. Onların təliminə əsasən ölkə ticarət balansını aktivləşdirmək yolu əsasında ölkədə pul toplanmasını artırmaq tədbirlərini gerçəkləşdirir. Bu vaxt heç də ölkədən pul çıxarılmığı qadağan olunmamışdır. Çünki, ölkədən çıxanlar pula ucuz mal alınıb ölkəyə gətirilməyi və başqa üsulla başqa ölkələrə satılacağı son olaraq ölkədə pul kütləsinin artırılması deməkdir. Burada başlıca tezis. “Ucuz alaraq baha satma”dan ibarətdir. (A.R. Nazirlər Kabineti 2015-ci il fəaliyyəti barəsində hesabat, 2016: s.78).

Buradan belə nəticə əldə etmək mümkündür ki, merkantilistlər ölkənin rolunu ancaq xarici ticarətin tənzimlənməsində görürlər. Lakin dövlətin daxili tənzimlənmə metodundan, kənarında xarici tənzimləmə qeyri mümkündür. Məsələn, əgər dövlət daxilində faiz norması xarici hökumətlərdəkindən aşağıdırsa, bu xarici investorlar vasitəsilə hökumətdən qiymətli metalların çıxarılmığına səbəb olacaqdır. Belə mühitdə dünya təsərrüfatında önəmli rola malik hökumətlər üçün risklidir. İri həcmli ixrac-idxal prosesləri əgər hökumət tərəfindən tənzim olunmazsa bu iflasa gətirib çətdirə bilməkdədir.

Merkantilizm dövrünü təhlil edən ingilis yazar M.Keyus yazır ki, “ticarət balansının xoş niyyətli qalığı təsərrüfatı stimullaşdırır, bunun tərsi isə depressiyaya səbəb ola bilməkdədir.”

Merkantilizm dövrünün təhlilindən bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin ilkin başlanğıcı ticarət balansı olsa da, son nəticədə tənzimlənmə siyasətinin ölkə daxilində aparılmağı əsas məsələdir. Bu dövlət üçün pul indikatorundan geniş istifadə olunmağı şansı verir. Lakin merkantli dövlət siyasəti pul toplanması, idxala qarşı qadağaların qoyulması və s. son nəticədə ölkənin böhrana düşməsinə səbəb olur. Çünki ölkəni ancaq ticarət (tədavül) sifası ilə inkişaf etdirmək olmaz, bunun üçün istehsal vacibdir. Yəni dövlət proteksionizm siyasətindən istifadə etməklə yanaşı, istehsalın inkişafını da təşkil ilə tənzim etməkdədir. Başqa yəndən həmin dövrdə ölkənin tənzimləmə planı mürəkkəblik törətdiyin əsasən məsələ hökumətin iqtisadiyyata müdaxilə etməməyi kimi qoyulmağa başladı.

XVIII əsrin ortalarında Fransada merkantilizmə reaksiya olaraq, iqtisadi düşüncənin yeni bir istiqaməti meydana gəldi - fizikokratizm (rəfiq sözlərdən, filizdən, təbiətdən və kratosdan - gücdən, gücdən, hökmranlıqdan) qurucusu F. Genenin adı ilə bağlıdır. Əsas işi “İqtisadi Masa” adlanırdı. F. Gens məhsulda sinif olaraq kəndliləri, qeyri məhsuldar sinif olaraq sənaye işçilərini (onlar məhsulun şəklini dəyişirlər), torpaq sahibləri - moraxlar, keşişlər, latfundiyaçıları ayırmaqdadır. Bunlar torpaq icarəsindən mənfəət götürürlər (“Azərbaycan Respublikası bölgələrinin sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)”, Azərbaycan Respublikası 2016: s.140).

Fiziokratlar hesab edirlər ki, hökumətin maraqları ticarətin inkişafına və pul yığılmasına yönəldilməməlidir, əksinə, onların fikrincə, cəmiyyətin zənginliyi yaradılmış kənd təsərrüfatıdır. Praktiki nəticələrə əsasən fiziokratlar geniş miqyaslı əkinçiliyin inkişafına yönəlmiş dövlət iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsini istədi.

Fiziokratlar nəzəriyyəsinin sonrakı tərəqqisi A.R.Turqonun adı ilə əlaqəlidir. Turqo sənayeçiləri iki hissəyə bölməkdədir: sahibkarlara ilə muzzdu fəhlələrə, Turqo ticarət ilə sənaye mənfəətini qəbul edir, amma onun ölçüsü torpaqdan alınan gəlirdən çıxarılmığı nəticəsi olaraq göstərir. Fiziokratlar ölkənin iqtisadiyyata – müdaxilə etməməyində israrlı ididlər. (Nə istəyirlər etsinlər və hara istəyirlər getsinlər). Bu iqtisadi liberalizm idi.

Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə birlikdə, inkişaf etməkdə olan sahibkarlıq sinifləri dövlətin müdaxiləsini və əlaqədar məhdudiyətlərini onların fəaliyyətində maneə kimi qiymətləndirməyə başladılar. Dəyişən vəziyyət klassik məktəbin formalaşmasında ifadə olunan yeni bir iqtisadi bilik sisteminin yaradılmasının vacibliyini təsdiq etdi. İqtisadi düşüncənin bu sahəsinin parlaq nümayəndələri: V.Petty, A.Smith, D.Rikardo idilər. Klassik məktəbin əsas ideyaları ilk dəfə A.Smit tərəfindən 1776-cı ildə yazılmış “Millətin sərvətinin təbiəti və səbəbləri ilə bağlı araşdırma” əsərində tam əsaslandırılmışdır. Onun şərhinə görə, bazar sistemi “görünməz əl” - şəxsi mülkiyyət əsasında fərdi maraq və mənfəət arzusu ilə əlaqəli olan özünü tənzimləmə qabiliyyətinə malikdir. Mənfəət iqtisadi inkişafın əsas sürücüsüdür. A.Smit təlimlərinin əsas fikirlərindən biri hökumətin tənzimlənməsi istisna olunarsa, iqtisadiyyatın daha effektiv fəaliyyət göstərəcəyi ideyasıdır. Dövlət üçün ən yaxşı variant *laissez faire* siyasətinə riayət etməkdir (fr. İfadə: hər kəs öz yoluna keçsin) (“Azərbaycan Respublikası bölgələrinin sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)”, Azərbaycan Respublikası 2014-2018-ci illər 27 fevral: s.49).

İqtisadiyyatın əsas tənzimləyicisi A.Smitə görə bazardır, buna görə də tam azadlıq verilməlidir. Fizilatlardan fərqli olmaqla A.Smit sərvətin maddi istehsalda yaradıldığı, onun mənbəyini əmək olduğunu təsdiqləməkdədir. Sərvətin artırmağı şərti isə əmək məhsuldarlığıdır.

D. Rikardoda iqtisadiyyata ölkənin müdaxiləsini qəbul etmirdi. O, bildirirdi ki, iqtisadiyyata dərk olunan iqtisadi və təbiət qanunları fəaliyyət göstərirlər. Bununla belə D. Rikardo hökumətin iqtisadi siyasəti işləyib hazırlanmağını lazım bilirdi ki, bu da cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafına şərait yaratmış olmaqdadır. Smit və Rikardo azad ticarətin tərəfdarları olaraq (*friderçilik*) qeyd etmişlər ki, merkantil ticarət məhsullarının qiymətinin yüksəlməyinə səbəb olur.

Buna əsasən də onlar, “müqayisəli xərc” prinsipini irəli sürürdülər (yəni məhsulu kimə və harada satmaq önəmlidir. (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 6 dekabr - Azərbaycan Respublikası milli iqtisadiyyat imkanları üzrə Strateji Yol Xəritəsi: s.79).

A.Smitin ardıcılı fransız B.Sey olmuşdur. Fransa Vuldar siyasi iqtisadiyyatının banilərindəndir. Əsas müddəası məhsulun dəyərinin onun fəallığı ilə eyni olmağını göstərməkdir.

Bunun üçün gəlirlərin arqumenti ondan ibarətdir ki, bazar şəraitində əmək haqqı, faiz qiyməti daha çevik olub tələb və həmçinin təklifin təsiri ilə dəyişilərək bazarın yeni vəziyyətinə uyğunlaşılırlar.

Bu iqtisadiyyatda “Sey qanunu” olaraq ifadə olunmuşdur. B.Sey, A.Smitin dəyərlərin yaranmağı mənbəyi olaraq əmək, kapital, torpağın götürülməyini bir azda inkişaf etdirmişdir. Bu mövqeydən əmək haqqı, kapitalistin mənfəəti, torpaq rentası istehsal xərclərinə mütabiqdir. Yəni məhsulun mübadilə dəyəri istehsal xərclərinə bərabərdir.

Bu fikirlə o, D.Rikardodadan irəliyə getmişdir. Çünki, D.Rikardo torpaq və kapitalın mübadilə dəyəri yaratmadığını söyləyirdir. Kapitalist mənfəəti və torpaq rentası fəhlənin yaratdığı dəyərlədən çıxarılmalardır. (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. İllik hesabat, 2015: s.33).

A, Smiditin davamçısı, şagirdi olan T.R.Maltus yoxsulluğun təməlini pis idarəetmədə yox özünün elan etdiyi, “əhali artışı qanunu”nda görürdü. Onun fikrincə əhali həndəsi silsilə ilə istehlak malları isə ədədi silsilə ilə çoxalır. Buna görə də o, dövrü olaraq müharibələrin olmağını zəruri hesab edir.

Marksizm məktəbinin baniləri K.Marks ilə F. Engels olmuşdur. K.Marks ilə F. Engelsin yaratdığı iqtisadi nəzəriyyə klassik məktəblərə sıx bağlı olmuşdur. Öz iqtisadi təlimində K. Marks izafi dəyər nəzəriyyəsinə daha çox önəm yetirmişdir.

K. Marksa əsasən kapitalist əməyi yox işçi qüvvəsini almaqdadır. İş qüvvəsinin dəyəri onun təkrar istehsalına çəkilən xərclərlə aşkar edilir. (ərzaq, yaşayış vasitələri, geyim və b.). İş qüvvəsinin həmin qiymət ilə onun əmələ gətirdiyi dəyər arasında müxtəliflik izafi dəyərdir.

İqtisadi çiçəklənmənin tədqiqində neoklassik yön XX əsrdə bir sıra iqtisadçıların diqqətində olmuşdur. Neoklassik məktəbin başlıca nümayəndələri A. Marşal, F.Xayek, L.Mizes olmuşlar (“2014-2016-cı illər Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı”: s.72).

Bu istiqamətin yaradıcısı isə Marşal A. olmuşdur. Marşalın təklif etdiyi forma Lozam məktəbinin nümayəndələrindən olmuş Valras L. modelindən əhəmiyyətli səviyyəsə fərqlənməkdədir.

Marşnalizmin prioritet koteroriyaları məhsuldarlıq səviyyəsi, faydalılıq həddi xərc zidd sayılmaqdadır. C.Hiks ayrı-ayrı növ məhsulların məcmu tələbin nəzəri təhlilin aparmışdır.

Klassik meyl 1929-1933-cü illərdəki böhran hadisələrinə qədər olduqca uzun müddət hakim idi. Onun müddəalarının bir çoxuna sual vermədi. Bu istiqamətdəki nümayəndələr bazar rəqabət mexanizmi avtomatik olaraq arz və tələbat bərabərliyini təmin edir və bu balansın və dərin iqtisadi böhranların uzunmüddətli dəliliyinin istisna olunduğuna inanırdılar. Bazar qiymətləri, faizlər, faiz dərəcələri olduqca çevikdir və yeni bazar vəziyyətinə uyğunlaşmaqla tələbat və tələbatın təsiri altında tez dəyişir (Mahmudov M., Mahmudova İ.M., 2012: s.15).

Bunlar bəzi nəzəri anlayışlar idi. Lakin ötən əsrdə iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi ilə bağlı iqtisadçıların fikirlərinin təkamül prosesində, Qərb makroiqtisadi nəzəriyyəsində, keynesianizm və monetarizm adlanan iqtisadi tənzimləmənin iki alternativ konsepsiyası yaradılmışdır. Bunlar iki əsas anlayışdır.

Keynesian konsepsiyası XX əsrin ən böyük iqtisadçılarından biri olan İngilis John Maynard Keynesin fikirlərinə əsaslanır. Onun əsas işi dünyada tanınır. Bu, 1930-cu ildə yazılmış və 1936-cı ildə yaranan məşhur “İstehsal, faiz və pul nəzəriyyəsi” adlanır. Bir bazar iqtisadiyyatı anlayışını vahid bir sistem olaraq yaratmaqla zamanının iqtisadiyyatını inqilab etdi.

D.Keynes əsas kitab, General Theory of Employment, Interest and Money nəşrindən sonra müstəqil elmi intizam kimi formalaşmış makroiqtisadiyyat konsepsiyasını təqdim etdi.

D.Keynes A.Smith tərəfindən hazırlanmış “görünməz əl” prinsipi haqqında son dərəcə şübhə doğururdu. D.Keynes əsas elmi işində azad bazar sisteminin makroiqtisadi tarazlığı təmin edən bir daxili mexanizm olmadığından başlamışdır.

Əmanət və gözlənilən investisiyalar arasındakı ziddiyət iş fəaliyyətində azalmaya səbəb yaradır və bu da inflyasiyanı artırır və işsizliyə təsir göstərir.

Beləliklə, bu nəzəriyyəyə əsasən istehlak və investisiya mallarının ümumi ehtiyatlarının dəyişməsi əsasən istehsal və məşğulluq səviyyəsinə təsir göstərir. Buna görə Keynesianizm iqtisadiyyata fəal dövlət müdaxiləsini müstəqil maliyyə siyasəti ilə həvəsləndirir (Əhmədov Ə.A., Hüseyn A.C., 2011: s.105).

Bu siyasətdə əsas diqqət əsas Keynesian tənliklərindən yaranan ümumi xərclərə və elementlərinə əsaslanır:

$$Y = C + \dot{I} + E - J + G,$$

Burada, Y - iqtisadi fəaliyyət səviyyəsidir, C - istehlak, \dot{I} - investisiya, E - ixrac, J - idxal, G - dövlət xərcləridir.

Qeyd edək ki, keçən əsrdə dünyanın əksər ölkələrinin büdcələrində dövlət xərclərinin payı sabit artım tendensiyasına malik idi.

Keynesianizmin müasir şərhini inkar etmir, eyni zamanda dövlətin güclü maliyyə siyasəti ilə bazar proseslərini tənzimləyən maliyyə alətlərini inteqrasiya edir və birləşdirir, təkcə “tənzimləmə” mexanizmində sosial-iqtisadi inkişaf üçün istifadə edilən büdcə resurslarının mərkəzləşdirilməsini artırır.

D.Keynes, ötən əsrin 40-60-cı illəri ərzində Lawrence Robert Klein, Robert Merton Solow və başqaları kimi dinləyicilərinin inkişafını bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənən və tez-tez Keynesyen qarışıq iqtisadiyyatı adlanan bir iqtisadi sistem konsepsiyasını yaratdı (“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 2012-ci ilin 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur: s.98).

Məşhur amerikalı iqtisadçı və Keynesian konsepsiyasının tərəfdarlarından biri olan Paul Samuelson, qarışıq bir iqtisadiyyatın, iqtisadi həyatın ən pis fəlakətlərinə qarşı ümumi sığorta sisteminin nəhəng bir sistem olduğunu düşünür.

Ümumi konsepsiyaya əsasən, Keynesyalılar qarışıq bir sistemdə dövlət iqtisadi siyasətinin xüsusi forma və üsullarını hazırladılar. Anksikli (artıq konyunkturaal) tənzimləmə və iqtisadi böyümə nəzəriyyəsi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi praktikasında ən çox tanınmışdır.

İqtisadi inkişafın dövlət siyasətinin əsas istiqaməti investisiyalara təsir edir. Onun əsas vasitələri aşağıdakılardır:

1. dövlət büdcəsi;

2. vergi siyasəti;
3. faiz dərəcəsinin tənzimlənməsi.

Tənzimləyici metodlardan dövlət xərcləri qətiyyətli, bəzən müəyyən dərəcədə kifayət qədər maliyyələşdirmə ilə genişlənir.

Dövlət xərclərinin artırılmasının əsas məqsədi dövlətin özünün səmərəli tələbatının artırılması və özəl investisiyalar üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

Bu konsepsiyaya əsasən, dövlət xərclərinin ən vacib sahələri tədqiqat, istehsal və sosial infrastruktur (təhsil, təlim və yenidənqurma, tibbi xidmətlər).

Bir sıra tədbirlərin tətbiqi nəticəsində hökumət tərəfindən qoyulan investisiyalar ümumi daxili məhsulun dinamikasına müsbət təsir göstərərək, məşğulluğun artımını təmin edir və istehlakı genişləndirir.

Onun fəaliyyət mexanizmi belədir. İlk impulsu qazanan sənayelə müvafiq sənaye sahələrində istehsalın genişlənməsinə kömək edir. Bu, öz növbəsində məşğulluğun artmasına və istehlak mallarına tələbatın artmasına gətirir ki, bu da istehlak malları sənayesində istehsalın genişləndirilməsinə səbəb olur.

İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması siyasəti elmi və texnoloji inqilabın inkişafına, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əldə etdiyi uğurların istifadəsinə kömək etdi. Dövlətin təhsil, təlim və yenidən hazırlıq üzrə xərcləri sosial istehsalda işləyənlərin ümumi bacarıq səviyyəsini artırmağa imkan vermişdir. Bundan əlavə, müəyyən dərəcədə dövr dalğalanmaları aradan qaldırmaq mümkün idi (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 6 dekabr tarixli Fərmanı - Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi: s.52)

Monetarizm ideyalarının əsasları pulun kəmiyyət nəzəriyyəsidir, pulun bazar iqtisadiyyatının əsas elementi kimi davranmasıdır. Bu nəzəriyyəyə görə, dövriyyədə olan pul kütləsi qiymət səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Deməli, pul, tələbin idarə edilməsi funksiyasını və müvafiq olaraq, iqtisadi prosesləri həyata keçirir, o cümlədən məhsul və işə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Pul kəmiyyət nəzəriyyəsinin banisi, XVII əsrdə ingilis alimi Vanderling və D.Humetərəfindən nəzərdən keçirilmişdir.

İnkişafın davam etdiyi kimi, nəzəriyyə maliyyə və makroiqtisadi təcrübəyə daha da mürəkkəb yaxınlaşdı. Pulun kəmiyyət teorisi qiymətlər və dövriyyədə olan məbləğlər arasında birbaşa mütənəsblik mövcudluğuna əsaslanaraq, ilk növbədə formula ilə ifadə edilmişdir:

$$M = R$$

Burada M - pul kütləsi olduğu, P - isə qiymət səviyyəsidir.

Bu nəzəriyyəyə böyük bir töhfə verən D.Riccardo olmuşdur. O, metal və kağız pul arasındakı fərqlərə baxmayaraq, hər iki dövriyyə vasitəsi olduğunu göstərdi (Əzizova G.A., 2015: s.45).

Monetarizmi iqtisadi inkişafın, milli gəlirin, məşğulluğun, açıq iqtisadiyyatın problemlərinin təhlili üçün xüsusi bir yanaşma ola bilər (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 6 dekabr tarixli Fərmanı- Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi:).

Monetaristlərin fikrincə, bazar sistemi iki əsas üstünlüyə malikdir - çox dinamik və özünü tənzimləyən. Nəticədə, bu sistem dəyişikliklərin genişliyini təmin edir, yeniliklərə həssasdır və yeni ehtiyaclara uyğunlaşır.

Sonda bu cür nəticə almaq olur ki, iqtisadiyyatın çiçəklənməyində, ayrı-ayrı dövrlərdə iqtisadiyyatın ölkə tənzimlənməyi konsepsiyası əsas götürülərək, yaxud başqa adekvat iqtisadi strategiyalardan istifadə etmək olar. Həmin şərtlə ki, iqtisadi inkişafın hansı şəklinin seçilməyinə dəqiq önəm verilsin.

Bulara birgə iqtisadiyyatın hökumət tənzimlənməyinin 90-cı illərdən başlamış yeni dövrünü qeyd etməklə demək olar ki, azad bazar iqtisadiyyatının çiçəklənməyi nə qədər özünü tənzimləməyi mexanizminə sahib olsada, ona hökumətin müdaxiləsi önəmlidir. Ancaq ölkə öz funksiyasının sərhəddinin keçməməli, iqtisadiyyatda öz varlığını minimuma endirməlidir.

1.2. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi metodlarının qiymət amili ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Dövlət məruz qalma üsullarını tətbiq edərək öz funksiyalarını yerinə yetirir. Metodlar müxtəlif meyarlara uyğun olaraq təsnif edilir. Birbaşa və dolayı təsirlərin müxtəlif üsulları var. Birbaşa və ya inzibati, mövcud qiymətlərə dövlət müdaxiləsi dövlətin səviyyələrin, strukturun və qiymət hərəkətlərinin formalaşmasında iştirak etməsini, müəyyən qiymət qaydalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Məsələn, xərclərin formalaşması üçün vahid prosedur yaradılıb, müvafiq normativ sənədlər, mənfəətdən geri qaytarılacaq xərclər və sair müəyyən edilmişdir. Birbaşa təsir üsulları iqtisadiyyatçıları müstəqil iqtisadi seçimlərə deyil, dövlət tənzimləmələrinə əsaslanaraq qərar verməyə məcbur edir. Məsələn, vergilərin ölçüsünü, amortizasiya məbləğini, dövlət investisiyaları üçün büdcə prosedurlarını göstərə bilər. Birbaşa üsullar tez-tez iqtisadi nəticələrə nail olmaqdan ötrü yüksək effektivliyə malikdir. Lakin onların çatışmazlığı var. Dövlətin tədbirləri birbaşa yönəldilən bazarın agentlərinə deyil, bazar münasibətlərində onlarla əlaqəli subyektlərə də təsirsiz ötürülür. Başqa cür desək, birbaşa üsullar bazar proseslərinin təbii inkişafını pozur (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. İllik hesabat, 2015: s.27).

Qiymətləndirmə prosesinə birbaşa dövlətin müdaxiləsinin əsas üsulları aşağıda verilmişdir:

- Ümumi dondurma qiymətləri (iqtisadiyyatın olduqca güclü inflyasiya inkişafı ilə çox az durumlarda istifadə olunur) və müəyyən malların qiymətinin dondurulması və ya qiymət dəyişikliyinə müvəqqəti qadağa qoyulması.
- Sabit qiymətlərin və tariflərin müəyyənləşdirilməsi. Bu, hökumət müqavilələrinin bağlanmasında istifadə olunan əsas növlərdən biridir. Sabit qiymət müqavilənin bağlanması mərhələsində müəyyənləşdirilir, çünki müştərinin müqavilənin gedişində yalnız məhdud nəzarəti olduğu və təchizatçı öz növbəsində iqtisadi riski nəzərdə tutur və eyni zamanda qənaət yolu ilə əlavə gəlir əldə etmək imkanı əldə edir.

- Müəyyən bir müddət ərzində mümkün qiymət artımının məhdudiyyətlərinin müəyyən edilməsi (məsələn, təbii inhisar məhsulları üçün qiymətlərin inflyasiya səviyyəsinin 80% -dək artırılması təklifi) və ya qiymət limiti (minimum və ya maksimum).

- Marginal gəlirlilik marjasının yaradılması. Bu üsul monopolist müəssisələrin məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsində istifadə edilmişdir. Marginal gəlirlilik dərəcəsi, qiymətlərin yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən tənzimləndiyi bir çox xidmət növləri üçün müəyyən edilir (ev təsərrüfatlarının atılması, cənazə xidmətləri və s.).

- Təchizat və satış sərhədlərinin və ticarət marjlarının yaradılması. Yerli hakimiyyət orqanlarına quraşdırılmasına icazə verilir. Əczaçılıq üzrə əlavə xərclər AB-nin 27 ölkəsində tənzimlənilir.

- Qiymətlərin elan edilməsi. Birbaşa dövlət tənzimləmə üsulu və aşağıda təsvir olunan üsullar hazırda Azərbaycanda istifadə edilmir, lakin xarici ölkələrdə fəal şəkildə istifadə olunur. Eyni zamanda, bütün istehsalçılar (mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) tətbiqi əsaslı qeydiyyat üçün tətbiq olunan qiymətlərlə əlaqədar qiymətli orqanların bəyannamələrinə təqdim etməlidirlər. Qiymətləndirmə orqanları bildirilən qiymətə qeydiyyatdan keçmək və ya dəyişdirmək hüququna malikdirlər.

- Ən əhəmiyyətli məhsul növlərinə istinad qiymətlərinin müəyyən edilməsi. Bu təcrübə ABŞ və Yaponiyada keçirilir. Qiymətin tövsiyə səviyyəsindən yuxarı olması halında, malların satışından əldə edilən gəlirlərin mütərəqqi vergiyə cəlb edilməsi, təklif olunan qiymətlərdən yüksək qiymətlərlə tətbiq oluna bilər.

- Paritet qiymətlərin yaradılması. Kənd təsərrüfatı məhsulları və sənaye məhsullarının qiymətlərində artım nisbətlərinin dəyişməsinə nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatı üçün hesablanır. Buna əsasən, kənd təsərrüfatı istehsalının maliyyə itkisi təxmin edilir. Zəncir nisbətlərinin oxşarlıqları sənaye və iqtisadiyyatın digər sahələri üçün müəyyən edilə bilər. Parity qiymətləri onların əsassız artımı məhdudlaşdırmaq, eləcə də əsas qiymət uyğunsuzluq halında müəyyən sektorlarda mümkün subsidiyalar və güzəştlər müəyyən etmək üçün təbii inhisar məhsullarının

qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi sərhədləri öyrənmək üçün istifadəsi mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatında dövlət tez-tez dövlət qiymətlərinin tənzimlənməsi üsullarını deyil, dolay üsulları istifadə edir.

Qiymətləndirmədə dolay müdaxilə bazarda məhsul tədarükünün genişləndirilməsinə, bazar tələbatının artırılmasına, əhəlinin gəlirlərinin idarə olunmasına və vergiləri tənzimləməyə kömək edən üsul və vasitələrin birləşməsi ilə təmin olunur.

Beləliklə deyə bilərik ki, dolay tənzimləmə qiymətlərin özü deyil, onlara təsir edən amillərdir.

Qiymətləndirmə üzrə dolay təsir müxtəlif yollarla həyata keçirilir:

- malların və xidmətlərin dəyərinə daxil olan xərclərin dəyişdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər;

- istehsalçıların, satıcılar və alıcıların gəlirlərinin tənzimlənməsi;

- bazarda məhsul təkliflərinin genişləndirilməsinə yardım etmək üçün müxtəlif yollar və vasitələrdən istifadə etmək;

- həm istehsal olunan, istərsə də istehlak edilmiş məhsullara vergilərin tənzimlənməsi (güzəşt vergitutma sistemi).

Dövlət tərəfindən dolay tənzimləmə xüsusi faiz dərəcələri, vergilər, subsidiyalar, gəlir (minimum əmək haqqı), valyuta məzənnəsi, ixrac-idxal rüsumları və kvotalar əsasında müəyyən bazar bazarı ilə həyata keçirilir.

Dolaysız qiymət tənzimləməsinin formaları dövlət qurumları tərəfindən hazırlanmış müxtəlif tədbirlər və proqramlar daxildir:

- sağlam rəqabət və sahibkarlığın inkişafı üçün şəraitin yaradılması;

- istehlak mallarının istehsalı üçün xüsusi dövlət proqramlarının hazırlanması, əhəliyə göstərilən xidmətlərin genişləndirilməsi, dövlət büdcəsi hesabına mənzil tikintisi artımı;

- ölkədə xarici investisiyaların cəlb edilməsi, birgə müəssisələrin yaradılması üçün hökumətin təşviqləri;

- malların və xidmətlərin müəyyən növlərinin istehsalçıları və istehlakçıların rolunu dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirmək. Məsələn, istehsal və satış, və hərbi texnika qiymətləri tamamilə dövlətin nəzarətindədir.

Dolaysız təsir üsulları müstəqil olaraq seçildikdə, iqtisadi münasibətlər subyektləri iqtisadi siyasətin məqsədlərinə uyğun olan variantları seçməyi təmin etmək üçün yalnız ön şərtləri yaradır. Bu cür üsullar, məsələn, proqramlaşdırma, iqtisadi məlumatların bazar sektoruna təmin edilməsi daxildir. Dolaysız üsulların dezavantajı dövlət tərəfindən tədbirlərin alınması anları, iqtisadiyyatın onlara reaksiyası və iqtisadi nəticələrdəki real dəyişikliklər arasında yaranan müəyyən bir vaxt aralığından ibarətdir.

Dövlət tənzimləmə metodları təşkilati və institusional meyarla təsnif edilir. Burada inzibati və iqtisadi üsullar var. İnzibati üsullar qadağan, icazə, məcburiyyət üsullarına bölünür və hüquqi infrastrukturun təmin olunması ilə bağlı tənzimləyici tədbirlərə əsaslanır. Alınan tədbirlərin məqsədi bazar iqtisadiyyatında müəyyən olunan qaydaların yaradılmasıdır. İdarəetmə üsulları təsərrüfat subyektləri üçün ciddi nəzarət edilən davranış xəttini təyin edir (“2014-2016-cı illər Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı”: s.35).

İqtisadi üsullar seçim azadlığını məhdudlaşdırmır, bəzən onu genişləndirir. Bazar qərarını sərbəst şəkildə vermək hüququnu özündə saxlayaraq, hər hansı bir halda, mövzuya ən azı diqqət yetirməyə və ya cavab verməyə əlavə stimulyasiya var. Dəyişiklik, məsələn, dövlət borc öhdəlikləri üzrə borc öhdəlikləri ilə əmanətlərin sərfəli yerləşdirilməsi üçün mövcud variantların sayı - dövlət qiymətli kağızlarının alınması və ya satılmasıdır.

İqtisadi və inzibati metodlar arasındakı sərt fərqlilik gözlənilməzdir, çünki bəzən inzibati və iqtisadi üsullar hər ikisinin xüsusiyyətlərini daşıyır. Məsələn, qiymət nəzarətini yönəltməklə, dövlət istehsalçıları üçün xüsusi iqtisadi rejim yaradır, onları istehsal proqramlarını yenidən nəzərdən keçirməyə, investisiya maliyyələşməsinin yeni mənbələrini axtarmağa və s. Yoxsa vergilərin və borc vermə dərəcələrinin iqtisadi bir tədbir kimi təsirləri iqtisadi davranışa, həm də dəyişmək üçün inzibati bir qərar verildikdən sonra təsir edəcəkdir.

Bunlar dövlət tənzimləmə metodlarının ümumi xüsusiyyətləri. İndi isə milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi metodlarının qiymət amili ilə qarşılıqlı əlaqəsinə nəzər yetirək (Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 2012-ci ilin 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunubdur: s.39).

Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin ən geniş yayılmış ifadəsi bazarın vəziyyəti və iqtisadi artım üzərində güclü təsir göstərən qiymət amilidir. Əslində, indi heç bir inkişaf etmiş kapitalist ölkədə əmtəə bazarlarında qiymətlərin səviyyəsi tələbatla müəyyənləşdirilir. Tələbat və təchizat amili dövlət səviyyəsində olan sənaye və iqtisadi siyasətin və digər ictimai qurumların və böyük biznesin iqtisadi təcrübəsinin təsiri ilə qiymət amilinə çox dolayı təsir edir.

Dövlətin və digər institusional subyektlərin (həmkarlar ittifaqları, işgüzar birliklər və s.) bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi və qiymətləndirilməsinə təsiri həm dolayı, həm də birbaşa formada baş verir. Adətən, dolayı olanlar üstünlük təşkil edir, doğrudan da fəvqəladə vəziyyətlərdə (müharibələr, müharibədən sonrakı yenidənqurma, böhran vəziyyətləri və s.) istifadə olunur (Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 2012-ci ilin 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilibdir: s.72).

Normal şəraitdə qiymət tənzimlənməsi pul təchizatı, inflyasiya, tələb, vergilər, faiz dərəcələrinə təsir göstərən, antitrust siyasətindən istifadə edərək dövlətin makroiqtisadi siyasət vasitələrindən, habelə hökumətin əmək haqqı və mənfəət siyasəti vasitəsi ilə reallaşdırılır. Bu siyasət çətinləşir, ölkələr dəyişir. Belə ki, ABŞ-da dövlət yalnız qiymətlərin 10% -ni, Avstriyanı, İsveçrəni isə 50% -ə qədər tənzimləyir.

Dövlətin rəqabət qabiliyyətli bir tənzimləməni dəstəkləyən praktikaya qarşı müdaxiləsinin məqsədi kiçik və orta biznes və kütləvi istehlakçıları monopoliyaların qiymətinin və əhalinin sosial müdafiəsinin qiymətindən qorunmasıdır (“2014-2016-cı illər Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı” s.102).

Qiymət siyasətində dövlətin qurduğu tədbirlər aşağıdakılardır:

Dövlət sektorunda istehsal olunan mallar və xidmətlər üçün müəyyən qiymətlərin yaradılması, qiymətlərlə liderlik. Dövlətə aid olan qazma sənayesinin məhsulları, dövlət elektrik stansiyalarından elektrik enerjisi, dəmir yolu, poçt və

teleqraf tarifləri və s. üçün qiymətlər və tariflər nümunə olacaqdır. Bir qayda olaraq, bu xüsusi sektorlarla müqayisədə aşağı qiymətdir. Süni olaraq məhdudlaşdırılmış qiymət və tariflərin məqsədi fərdi ev təsərrüfatlarının istehsal xərclərini azaltmaq və milli rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır.

Dövlət vergi sisteminin qiymətini və amortizasiya siyasətini də təsir edir. Əlavə dəyər vergisi ilə aksiz vergisi (dolaylı vergilərin forması) bütün ölkələrdə praktik olaraq istifadə olunur. Əlavə dəyər vergisi malların və xidmətlərin qiymətinə hökumət tərəfindən müəyyən dərəcədə daxil edilir və dərəcələrin fərqli dəyişməsi qiymət dinamikasına birbaşa təsir göstərir. Qiymətləndirmənin dövlət siyasəti "aksizli mallar", yəni dolaylı vergiyə tabe olanlar qiymət prizmasındakı birbaşa hökumət müdaxiləsidir. Çox ölkədə bu məhsullar şərab və araq məhsulları, tütün, benzin, avtomobil və bir sıra digərləri əhatə edir ("2014-2016-cı illər Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı" : s.111).

Dövlət tərəfindən amortizasiya dərəcələrini manipulyasiya etmək qiyməti prosesində birbaşa dövlət müdaxiləsidir. Bir çox ölkələrdə, sürətlənmiş amortizasiya siyasəti sərbəst toplaşmaq prosesini formalaşdırmaq, dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə maşın və avadanlıqların yenilənməsi və modernləşdirilməsini sürətləndirmək vasitəsi kimi istifadə olunur. Artan amortizasiya dərəcələri istehsal xərclərinin artmasına gətirib çıxarır və qiymət artımı bəzən qaçılmaz hala gəlir.

Qiymətlərə tənzimləyici təsir dövlətin ixrac-idخال siyasətinə malikdir. İxrac və idخال, kassa vergilərinə dair kəmiyyət və keyfiyyət məhdudiyyətləri ölkənin xarici ticarət qiymətlərinə və daxili bazarın qiymətlərinə təsir göstərir. Daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması və idخال edilmiş məhsulların qiymətlərinə gömrük rüsumlarının miqdarı ilə birbaşa təsir göstərilməsi, daxili bazarda rəqabətin zəifləməsinə və idخال olunan malların qiymətinin enməsinə gətirib çıxarır, yerli məhsulların qiymətləri də artır (A.R.-nın regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)", 2016: s.61)

Qiymətləri tənzimləmək üçün dövlət subsidiyaları istifadə olunur. Bir çox ölkədə kənd təsərrüfatı sektoru dövlət himayəsindədir. Dövlət, kənd təsərrüfatı

istehsalçılara subsidiya yardımı ilə bu dövrdə tələb olunan səviyyədə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərini saxlayır və bu da iqtisadiyyatın bu sektorunun inkişafını stimullaşdırır və ya məhdudlaşdırır.

Bir tənzimləmə tədbiri olaraq, dövlət bəzən qiymətlərin təyinatını və ya onların artırılması üçün məhdudiyyətlər təyin edir. Bu inzibati tənzimləmə üçün tipik bir vasitədir. Nadir hallarda istifadə olunur və beləki bazar iqtisadiyyatı şəraitində uzun və hətta qısa müddətlərdə təsirsizdir. Həddindən artıq hallarda (hərbi vəziyyət, iqtisadi islahat, milli gərginlik) ən çox istifadə olunur.

Dövlət tənzimləməsi metodlarının qiymət amili ölkənin ümumi iqtisadi siyasəti ilə bağlıdır. Sonuncu, müxtəlif növlərdə özünü göstərir, çünki həm iqtisadi, həm də qeyri-iqtisadi amillərdən, məsələn, sosial ədalətin göstəricisindən təsirlənə bilər. Buna görə iqtisadi siyasət ilk növbədə dövlət bazar mexanizminin idarəsi üsullarını əvəz etmək niyyətindədir, ikincisi dövlət müxtəlif iqtisadi alətlərin (qiymətlər, vergilər, subsidiyalar və s.) köməyi ilə bu mexanizm üzərində hərəkət edir. Üçüncüsü, dövlət özəl sektoru istehsal sahəsindən atmağa başlayır və bununla da özü məhsuldar qüvvəyə çevrilir (A.R.-nın regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)", 2016: s.29).

İqtisadi siyasətə dövlətin digər bir təsiri bazar mexanizminin səmərəliliyi onun məhdudiyyətləri və şərtləri ilə bağlıdır. Xüsusilə, malların, nəqliyyat xidmətlərinin, kredit və əmək qiymətlərində əhəmiyyətli fərqlər olduqda, fərdi şirkətlər bazardan çıxmağa məcbur olacaq və bunun nəticəsi olaraq məhsuldarlığının azalmasına səbəb ola bilər. Müasir sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarına tənzimləyici təsirləri bir sıra əlamətlərlə xarakterizə olunur:

- Dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi inkişafın daimi amilinə çevrilməsi;
- Dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi və institusional bazasının sürətlə genişlənməsi;
- Dövlət tənzimlənməsinin təkamül prosesinin bütün mərhələlərinə keçməsi və alətlərinin monopoliya və dövlət tərəfindən dövrün bütün mərhələlərində aktiv istifadə edilməsi;

- İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi həyatının beynəlxalqlaşdırılması və istehsalın beynəlxalq ictimailəşməsinin dərinləşməsi ilə bağlı yeni problemlərin həlli yollarını inkişaf etdirmək.

Bazar münasibətləri inkişafı qiymətli proseslərin dövlət tənzimlənməsinə aiddir. Klassik pulsuz rəqabət dövründə, qiymətli proseslər arz və tələb qanunu əsasında bir balans qiyməti formalaşması qanunlarına əməl edərsə, hazırda qiymət bir çox amillərdən təsirlənir. Bir məhsulun qiymətini müəyyənləşdirməklə, istehsalçıları marketinq tədqiqatları, makro və mikroekonomik analizlər, eləcə də riyazi qanunlarla müəyyənləşdirilməyən konvensiyalarla idarə olunurlar. Buna görə monopoliya qiymətlərinin formalaşmasında nəticələrin qarşısını almaq üçün istehlakçıların gözləmələri haqqında tam olmayan məlumatların mövcudluğu dövlət qiymət siyasətinin idarə olunmasının müəyyən əlamətlərini tətbiq edir.

Qiymət amili qiymət sisteminin müstəqilliyi nisbi olduğundan, iqtisadi idarəetmə vasitəsidir. Qiymətlərin səviyyəsi və strukturu, qiymətlərin növləri arasındakı əlaqələr əsasən pul və maliyyə sistemlərində, paylanma münasibətlərinin sistemində sosial bərpası sahəsində baş verən dəyişikliklərdən asılıdır. Öz növbəsində, qiymət sistemindəki dəyişikliklər bitişik sistemlərin fəaliyyət mexanizminə təsir göstərir. Əslində qiymət idarəçiliyi, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş rejimdə fəaliyyət göstərməsini, eləcə də onun ümumi inkişaf etdirilən idarəetmə prinsiplərinə və təcrübələrinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi və inkişafını dövlət tərəfindən qiymət sistemində yönəldir (“2014-2016-cı illərdə Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı”: s.96).

Ümumiyyətlə, qiymət prinsiplərinin idarə edilməsinin zəruriliyi, ilk növbədə, qiymət sisteminin qiymətli sistemlərin mövcudluğundan və qiymətlərin müxtəlif növləri və alt sistemləri arasındakı nadir münasibətlərin, ikinci növbədə, qiymətlərin sistemindəki dinamizmlərin, məhsulların qiymətinin dəyişməsi ilə əlaqədar olması səbəbindən qəbul edilir və onlar üçün tələbatın dəyişməsidir. Bazar iqtisadiyyatında qiymətlərin idarə olunmasına nəzarət etmək dövlət orqanları vasitəsi ilə reallaşdırılan və müəyyən məhsulların saxlanması üçün qiymətlərin saxlanması məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərin kompleksi olan dövlət qiymətinin

tənzimlənməsi ilə bağlı olan bu prosesə dövlətin müdaxiləsini tələb edir, həmçinin müvafiq qiymət siyasəti vasitəsi ilə dövlətin saxlanmasını təmin edir müxtəlif təbəqələr və əhali tərəfindən istehlak bu mümkün sosial ziddiyyətlərə gətirib çıxara bilməz. Əslində dövlət tənzimlənməsi dövlət orqanlarının qanun və qaydalarla nəzərdə tutulmuş qiymətlərin formalaşması və tətbiqi şərtləri və qaydalarına təsiridir.

Bazar iqtisadiyyatı olan dövlətlərdə qiymətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bütövlükdə iqtisadi sistemin sabit inkişafına kömək etməklə qiymətlərə təsir etmək üçün qanunvericilik, inzibati, büdcə-maliyyə tədbirləri vasitəsilə dövlət cəhdidir. Qiymətlər vasitəsilə reproduksiya proseslərinin çevrilmə səviyyəsinə qədər yüksəlir. Xüsusi iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq, qiymət tənzimlənməsi böhrana qarşı və inflyasiyaya qarşı mübarizə aparır.

Dövlətin tənzimlənməsi sabit bir münaqişənin baş verməsi, xammal və yanacaq qiymətlərinin kəskin artması, istehsalçı monopolizmi və elmi və texnoloji tərəqqinin tətbiqinə istiqamətlənən normal rəqabət şəraitinin yaradılmasına kömək etməklə qiymətlərin inflyasiya artımının qarşısını almaqdır. Mühüm vəzifəsi isə müəyyən sosial nəticələrə nail olmaqdır (Əhmədov M.A. 2003: 210).

Müəyyən bir dərəcədə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi birincisi, iqtisadiyyatdakı təkəllərin olması ilə bağlı bazar iqtisadiyyatının çatışmazlığını aradan qaldırmağa, ikincisi, sosial istehsalın qeyri-sabitliyinə gətirib çıxaran hadisələrə (dövriyyə iqtisadi inkişafı, inflyasiya, işsizlik və s.) imkan verir. Üçüncüsü, gəlirlərin bərabərsizliyi ilə bağlı olan sosial ziddiyyətlər, sosial əhəmiyyətli mal və xidmətlər üçün sosial əlverişli qiymətlərin yaradılması və lüks əşyalar üçün nəzərdə tutulur. Qiymət tənzimlənməsi kompleks və son dərəcə bahalı bir prosesdir.

1.3. Müasir qloballaşma şəraitində dövlərin iqtisadiyyatda rolu

İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində qloballaşma dünya iqtisadiyyatının inkişafında əsas tendensiyalardan biri kimi özünü göstərir. Daxili və xarici iqtisadçıların, həmçinin elmi düşüncənin digər sahələrinin nümayəndələrində dünya iqtisadiyyatının qloballaşma problemlərinin müzakirəsi böyük dərəcədə inkişaf etmişdir.

Qlobal proseslərin təbiəti, faktorları və nəticələri ilə bağlı müzakirə zamanı ifadə olunan çox sayda fikirlər var. Belə fərqli mövqelərləri ümumi məxrəcə gətirmək mümkün olub-olmadığı da şübhə doğurur.

İyirminci əsrin II yarısında dünyanın iqtisadiyyatının təkamülü fərqi, əsasən sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının mütərəqqi inkişafı ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, onun əsas inkişaf tendensiyası iqtisadi həyatın beynəlxalqlaşdırılmasıdır. Sərmayələrin, malların, insanların və nüfuzlu informasiya mübadiləsinin nəhəng axınlarının dünya hərəkəti keçmiş əsrin üzünü və dinamikasını müəyyənləşdirir. "Qloballaşma" termini bütün bu prosesləri kollektiv olaraq təyin etmək üçün istifadə olunur.

Qloballaşma dünya iqtisadi, siyasi, mədəni və dini inteqrasiya və ya birləşmə prosesidir.

Teorinin əsas aspektləri R.Robertson tərəfindən hazırlanmışdır. Onun fikrincə, "qloballaşma konsepsiyası həm dünyanın sıxışdırılmasına, həm dünyaya birbaşa bilincin güclənməsinə, həm də xüsusi bir qlobal qarşılıqlı əlaqə yaratmasına və XX əsrdə dünya birliyini bilincinə aiddir".

R.Robertson, O.M.Waters, A.Appadurai, W.Beck və başqaları tərəfindən yazılan klassikalara çevrilən qloballaşmanın monoqrafiyaları var.

M.Waters, R.Robertson kimi, qloballaşmanın uzun bir tarixi proses olduğuna inanır və qloballaşmanın başlanğıcı XV sonundan başlayır.

İqtisadiyyatın qloballaşması dünya inkişafının qanunlarından biridir. Müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarının inteqrasiyaya nisbətən ölçü ilə artırılmasının bir-birindən asılılığı iqtisadi vəziyyətin formalaşdırılması, sənaye strukturunun, informasiya və texnologiya mübadiləsinin, məhsuldar qüvvələrin bölüşdürülmə

coğrafiyasının qlobal vəziyyəti nəzərə alınmaqla təyin olunduğunu və iqtisadi artım və böhranların planetar miqyasları əldə etdiyinə bağlıdır.

İqtisadiyyatın artan qloballaşması, beynəlxalq ticarətin artımını ÜDM-in artımına, dünya maliyyə bazarlarının real vaxtda gündəmə gəlməsinə nisbətən, kapital hərəkətlərinin miqyası və tempinin kəskin artmasına təsir edir. Son onilliklərdə yaradılan informasiya sistemləri, maliyyə kapitalının sürətlə hərəkət etməsi qabiliyyətini möhkəmləndirdi və bu, ən azı potensial olaraq davamlı iqtisadi sistemləri məhv etmək qabiliyyətini ehtiva edir.

İqtisadiyyat lüğətində qeyd edilir ki, İqtisadiyyatın qloballaşması kompleks və mübahisəli bir proses sayılır. Bir tərəfdən, ölkələr arasında iqtisadi qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırır, ölkələrin bəşəriyyətin qabaqcıl nailiyyətlərindən çıxış imkanları yaradır, resursların qənaətini təmin edərək dünya inkişafını stimullaşdırır. Digər yandan, qloballaşma neqativ nəticələrə gətirib çıxarır: iqtisadiyyatın periferik modelinin konsolidasiyası, resursların itirilməsi, kiçik biznesin məhv edilməsi, rəqabətin zəif qloballaşmasının yayılması, həyat səviyyəsinin azalması və s. Qloballaşmanın nəticələrini maksimum sayda əldə etən ölkələr - dünya ictimaiyyətinin qarşısında duran çətinliklərdən biridir (Əhmədov M.A., Hüseyn A.C., 2011: s.136).

Qloballaşmanın müsbət təsirlərini maksimum ölkələrə çatdırmaq üçün, eyni zamanda mənfi nəticələrin azaldılması beynəlxalq siyasətin elan edilmiş məqsədlərindən biridir. Qloballaşma prosesi obyektivdir.

Müasir qloballaşma şəraitində dövlərin tənzimləyici funksiyaları onun fəaliyyətinin başlıca yönlərinin ictimai həyatın hansı bölümlərində tətbiq olunmağından asılı olmayaraq, ilkin olaraq daxili ilə xarici funksiyalara bölünməkdədir. Fəaliyyət müddətinə əsaslandıqda isə hökumətin funksiyaları daimi və qısamüddətli ola bilməkdədir. Daimi funksiyalar ölkənin bütün çiçəklənmə mərhələlərində, qısamüddətli funksiyalara isə qarşıya qoyulmuş bəzi vəzifələrin yerinə yetirilməyi anıadək gerçəkləşdirilir (Əhmədov M.A., 2003: s.81).

II Fəsil AZƏRBAYCANDA DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAFA KEÇİD ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ QİYMƏT AMİLİNİN TƏHLİLİ

2.1. Respublikada iqtisadi inkişaf və iqtisadi artımı əks etdirən əsas makroiqtisadi göstəricilərin təhlili

İqtisadi inkişaf - iqtisadiyyat ilə istehsal qüvvələrinin, təhsilin, elm və mədəniyyətin, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin mütəmadi olaraq keyfiyyət və strukturuna görə müsbət yöndə dəyişməsi ilə xarakterizə edilən bir iqtisadi prosesdir. İqtisadi inkişaf həmçinin ictimai əlaqələrin inkişafını nəzərdə tutaraq tarixi olaraq formalaşmış texnoloji və maddi nemət bölgüsünün ayrı-ayrı sistemlərində bir-birindən fərqlənməkdədir.

İqtisadi inkişafın əsasında əməyin təbii bölgüsü - funksiyaların insanlar arasında onların cins-yaş, fiziki, fizioloji və başqa xüsusiyyətlərinə əsaslanan bölgüsü durur. Sonrakı iqtisadi inkişaf isə ictimai əmək bölgüsünü doğurmuşdu. Dörd ictimai əmək bölgüsü məlumdur: əkinçiliyin maldarlıqdan ayrılması; sənətkarlığın kənd təsərrüfatından ayrılması; vasitəçi-tacirin meydana gəlməsi, ticarət kapitalının istehsaldan ayrılması; elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin (ETTKI) ayrılmağı. Belə bölmümdən başqa peşə, müəssisələrarası ilə zavoddaxili, sahələrarası, regionlararası və beynəlmiləl əmək bölümü də fərqləndirilməkdədir. Əməyin qovşaqlara əsasən və hissələr üzrə, yəni hazır malların yox, onun bir hissəsinin hazırlanmağı üzrə bölgüsü mövcuddur.

Respublikada iqtisadi inkişafın başlıca hərəkətverici qüvvəsi insan kapitalı ilə onun əmələ gətirdiyi yeniliklərdir. İnsan kapitalı dedikdə, insanların təhsil, səhiyyə, elm, yaşayış şəraiti ilə yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə çəkilmiş ümumi xərclər nəzərdə tutulur.

Respublikamız 1991-ci ildə azadlıq əldə etdikdən sonra ölkədə əhəmiyyətli iqtisadi dəyişikliklər və inkişaf baş veribdir. Ölkəmizin diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyatı Sovet İttifaqının dağıldığı zaman süquta uğramışdır və 1995-ci ilə kimi ÜDM sadəcə olaraq 37% olubdur ki, göstərilən rəqəm isə 1989-cu ilə aid olmuşdur.

2001-ci il üzrə yoxsulluq səviyyəsinin 49% olmasına baxmayaraq, respublika sürətlə inkişaf etmiş və gəlirləri orta səviyyədən yüksək olan səviyyəyə çevrilmişdir ki, o da 2013-cü il adambaşına düşən ÜDG (Atlas üsulu) 7,350 dollar, eyni zamandan həmin ildə adambaşına ÜDM 7,912 dollar olmuşdur və yoxsulluq həddi 5% olmuşdur. 2010-cu ildən başlayaraq İnsan İnkişaf İndeksi (İİİ) üzrə ölkəmiz “insan inkişafının yüksək olduğu” dövlət olmuşdur.

Şəkil 1. Respublikada iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri

Mənbə: A.R. regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)”, Azərbaycan Respublikası 2016-yanvar 26.

Bazar iqtisadiyyatının dəstəklənməsinə yönələn əhəmiyyətli islahatlar inkişafın dəstəklənməsində səmərəli olmuşdur. Hər bir vəziyyətdə neft ehtiyatlarına edilən ümidlər dövləti qeyri-sabitlik riskinə məruz qoyaraq uzun zaman dayanıqlılıq və həçinin makro-iqtisadi sabitlik cəhətdən narahatlıqlar doğururdu. Həyata keçirilən makro-iqtisadi manevr 2015-ci ildən etibarən ölkəmizdə iqtisadiyyatın sabitləşməsinə imkan yaradıb. “Manevrin sonunda neft gəlirlərindən istifadə etmə səviyyəsi optimallaşdırılmış, adekvat monetar siyasət və məzənnə korreksiyası həyata keçirilmişdi. Milli iqtisadiyyat üzrə xarici və daxili tarazlığı bərpa olunaraq, ölkədə stratejik valyuta ehtiyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə qənaət olundu. 2017-ci il, respublikada makro-iqtisadi sabitlik təmin edilmiş, ölkə iqtisadiyyatının yeni inkişaf mərhələsi başlamışdır. Respublikamızda biznes mühitində əlverişli halların artırılması yönündə ümumi tədbirlər həyata keçirilmiş, sahibkarlığın inkişaf etməsi istiqamətində səylər gücləndirilmiş, iqtisadiyyat diversifikasiya və zonaların sosial

- iqtisadi inkişafı yönündə ümumi tədbirlər görülmüşdür. Nəticədə 2017-ci il tədiyyə balansında profisit əmələ gəlir və milli valyuta məzənnəsinin böyük tarazlıq səviyyəsi formalaşaraq inflyasiya aşağı düşdü və iqtisadiyyatın bərpa edilməsinə nail olundu.

Milli iqtisadiyyatda və iqtisadiyyatın 11 əsas sektorlar üzrə müxtəlif strateji xəritələri çərçivəsində, fiskal dayanıqlılığın güclənməsi və davamlı olaraq monetar siyasət qəbul olunması, özəl və dövlətdə olan təşkilatlarla əlaqədar islahatların reallaşdırılması, insanların və əlverişli biznes şəraitinin inkişaf etdirilə bilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün biznes şəraitinin və tənzimləyici bazanın yaxşı olması, KOS subyektlərinin büdcə resurslarına sərfəli və effektiv çıxışının təmin edilməsi, rəqabətə davamlı olan sahələrin yaradılması, aqrar sektorun mallarının istehsalçıların istehsal vasitələri ilə daxili və xarici bazarlara çıxışın yüngülləşdirilməsi, daxili bazarda idxalı əvəzləyən önəmli ərzaq mallarının istehsalının artırılması, qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, kənd yerlərində məşğulluq perspektivlərinin artırılması, ölkəmiz üzərindən ticarət həcminin yüksəldilməsi üçün səmərəli şəraitin yaradılması, tranzit ticarətindən ən yüksək dəyər əldə olunması və digər istiqamətlər üzrə müəyyən olunmuş tədbirlərin icra edilməsi müvəffəqiyyətlə davam etdirilmişdir.

2017-ci ildən formalaşmağa başlayan makro-iqtisadi sabitlik 2018-ci il də davam edibdir.

2018-ci ildə inflyasiya birrəqəmli səviyyədə möhkəmlənmiş və 7 ay ərzində orta hesabla illik inflyasiyanın cəmi 2,8 % olmuşdur. Proqnozlara əsasən, ilin sonunda inflyasiyanın söylənən hədəf intervalından aşağı səviyyədə olacağı gözlənilir. 2018-ci ildə uçot dərəcəsi 15%-dən 10%-ə endirilmiş və faiz dərəcələri optimallaşdırılmışdır. 2018-ci ildə altı ay müddətində tədiyyə balansının əsasən cari əməliyyatlar üzrə balansda ÜDM-in 16% səviyyəsində profisit yaranmışdır.

2018-cü ildə büdcə gəlirlərinin hamısının təqribən 80%-i ARDNF tərəfindən neft sahəsindən və neft sahəsində yığılan vergilər hesabına əldə olunmuşdur (Avropa Komissiyası, 2011). 2017-ci ildə dövlət büdcəsində gəlirlərin 58% - ə qədəri yalnız ARDNF-in payına düşmüşdür. Eyni zamanda qeyri-neft iqtisadiyyatında əsas

sənaye sektorları da həmçinin neft sektoru vasitəsilə maliyyələşdirilir ki, tikinti və nəqliyyatı buna nümunə göstərmək olar. Özəl sektorda əsas hissə isə dövlət investisiyalarının hesabına da olan hökumət müqavilələrindən asılıdır. Xüsusən də ölkə investisiyalarının başlıca benefisiarı tikinti sahəsi olmuşdur.

Respublikada iqtisadi inkişafın xarakteri və dinamikası iqtisadçılar və siyasətçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. İnkişaf dinamikasında hansı proseslərin baş verməsi milli iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərindən ölkə və onun perspektivlərində həyat səviyyəsi çox asılıdır.

İqtisadi artım iqtisadiyyatda real gəlirlərin (ÜMM, ÜDM və ya milli gəlir), eləcə də hər adambaşına düşən real buraxılışın artması nəzərdə tutur. İqtisadi artımın ölçülməsi üçün uyğun olaraq mütləq artımı, həmçinin bütövlükdə və ya adambaşına real buraxılış həcminin artım tempi göstəricilərindən istifadə olunur.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \text{ və ya } y_t = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}$$

Burada t - vaxt indeksidir.

İqtisadiyyatın makrosəviyyədə təhlili üzrə mərkəzi göstərici ÜDM sayılmaqdadır. İkinci önəmli göstərici ÜMM hesab edilir. Bunların hər ikisi iqtisadiyyatda istehsal və xidmət sahələrinin fəaliyyətlərinin nəticəsini əks etdirməkdədir. Hər ikisi bir il boyu əmtəə və xidmətlərdə son dəyər ifadəsini göstərir. Onlar cari və dəyişməz qiymətlərlə hesablanır.

ÜMM ilə ÜDM bir-birindən ayırmaq gərəklidir.

ÜDM ərazi əlamətinə əsaslanaraq hesablanır. Beləki, ÜDM milli mənşəyindən asılı olmamaqla dövlət ərazisində yerləşmiş qurumların (maddi və hətta xidmət sahələrinin) məhsullarının məcmuu dəyəri olaraq müəyyən olunmaqdadır. ÜMM isə milli şirkətlərin yerləşim yerindən asılı olmayaraq (öz dövlətində və xaricdə) milli iqtisadiyyatın məhsulları məcmuu dəyəri kimi hesablanır.

İlk məlumatlar əsasında 2017-ci ildə dövlətin ümumi daxili məhsulları keçən illə müqayisə edildikdə 0,1% artmış və 70135,1 milyon manata qədər çatmışdır.

ÜMD-nin 62,8%-i iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrində, qalan 37,2 faizi də neft-qaz sahəsinə istehsal olunmuşdur. Bu müddətdə iqtisadiyyatda neft sahəsində istehsal edimiş əlavə dəyər 5 % azalmışdır. Qeyri-neft sektorun 2,7%, həmçinin nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sektorlarında 8,5%, informasiya sektoru və rabitə sektorlarında 6,6 faiz, turistlərin yerləşməsi və ictimai iaşə sektorlarında 5,9 faiz, aqrar sektor, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektorlarında 4,2%, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmir olunması sektorlarında 2,5%, sosial və başqa xidmət sektorlarında 1,5 faiz artım olmuşdur. Həmçinin, qeyri-neft sektorunda məhsulların istehsalı əvvəlki illərin eyni dövrünə nəzrən 3,7%, bu sektorda yaranmış əlavə qiymət isə 3,8 % yüksəlmişdir.

Ümumi daili məhsul istehsalı zamanı 40,1 faiz sənayenin, 10,4 faiz ticarət ilə nəqliyyat vasitələrinin təmir olunması sektorlarının, 9,5 faizi tikinti sektorlarının, 6,8%-i nəqliyyat ilə anbar təsərrüfatı, 5,6 %-i aqrar sektorun, meşə təsərrüfatı ilə balıqçılıq, 2,3 %-i turistlərin yerləşməsi ilə ictimai iaşə, 1,6 %-i informasiya-rabitə sektorlarının, 16,4 %i isə başqa sektorların payına düşübdür, məhsula və idxala aid olan vergilər ÜDM7,3 faizini təşkil edibdir.

Əhali üzrə hər adam başına düşən ÜDM 7205,0 manata bərabər olubdur.

Cədvəl 1. Respublikada ÜDM dinamikası

	Cəmi mlrd.man	Adam başına min manatla
2015	45380	5706,6
2016	48512,5	6269,6
2017	56481,5	7205
2018	65233,0	8500

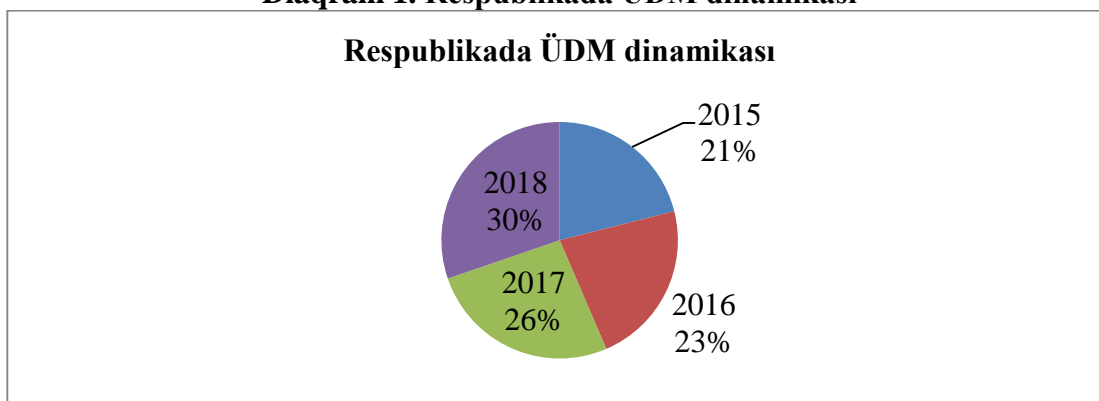
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

Cədvəl 1-in təhlilindən aydın olur ki, 2015-ci ildə Respublikada adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 5706.6 min manat olmuşdur. Lakin 2016-cı ilin göstəricilərinə nəzərə salsaq görərik ki, 2015-ci il ilə müqayisə edildikdə 2016-cı ildə adambaşına düşən ÜDM 563 min manat artaraq 6269.3 min manat olmuşdur. Cədvəl 2.1-in təhlilindən məlum olur ki, hər növbəti il əvvəlki illə müqayisədə daha məhsuldar olmuşdur. Odur ki, 2017-ci ilin eyni göstəriciləri ilə 2016-cı ilin göstəricilərini müqayisə etsək, görərik ki, 2017-ci ildə adambaşına düşən ÜDM bir qədər də artaraq

7205 min manat həcmində müəyyən olunmuşdur. Ötən ilin, yəni 2018-ci ilin göstəricilərini təhlil etsək, görürük ki, 2018-ci ildə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 8500 min manat olmuşdur ki, həmin göstərici 2017-ci illə müqayisədə 1295 min manat çox olmuşdur.

Diagram 1. Respublikada ÜDM dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

Beləliklə, ÜMM ümumi daxili məhsuldan (ÜMD) amillər gəliri kəmiyyəti qədər fərqlənir.

2018-ci il yanvar ayında ölkəmizdə ÜMD-nin istehsalı öncəki ilin eyni zamanı ilə müqayisə edildikdə 2 faiz artaraq 6049,5 milyon manat olmuşdur.

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət sektorları üzrə əlavə dəyərin artım tempi (2015-cü ilə nisbətən, müqayisəli qiymətlə, faizlə)

	2015	2016	2017	2018
Ümumi daxili məhsul	91,1	96,1	99,3	102,1
Mədənçıxarma sənayesi	102	102,6	99,9	100,0
Emal sənayesi	94,5	95,4	96,0	110,1
Elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı	91,4	98,6	99,6	105,7
Kənd təsərrüfatı	101,7	102,3	104,0	105,3
Tikinti	92,9	99,2	97,8	84,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

Cədvəl 2-nin təhlilindən məlum olur ki, əlavə dəyərin artım tempi daha çox mədənçıxarma sənayesində və kənd təsərrüfatında müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, təhlilini apardığımız 2015-2018-ci illərin rəsmi statistik göstəricilərinə əsasən deyə bilərik ki, mədənçıxarma sənayesində əlavə dəyərin artım tempi 2015-ci il üzrə 102% müəyyən olunmuşdursa, 2016-cı ildə bu qiymət 102.6 faiz, 2017-ci il bir qədər

azalaraq 99.9% həcmində, 2018-ci ildə isə çox cüzi artaraq 100% həcminə çatmışdır. Kənd təsərrüfatında əlavə dəyərin artım tempi 2015-ci il üçün 101.7% müəyyən olunmuşdursa, 2016-cı ildə həmin göstərici bir qədər artaraq 102.3%, 2017-ci ildə də bir qədər də artaraq 104% müəyyən olunmuşdur. Ümumiyyətlə götürsək isə əlavə dəyərin artım tempi digərləri ilə müqayisədə özünün ən yüksək səviyyəsinə 2018-ci ildə çatmışdır ki, rəsmi statistik məlumatlar əsasında 2018-ci ildə aqrar sektor üzrə əlavə dəyərin həcmi 105.4% həcmində müəyyən olunmuşdur.

ÜDM istehsalının 48,4 faizi sənayenin, 9,6 %-i ticarət və bununla yanaşı nəqliyyat vasitələrinin təmir edilməsi sektorlarının, 6,0 faizi tikinti sektorunun, 6,5 %-i nəqliyyat ilə anbar təsərrüfatı, 2,7 %-i aqrar sektorun, meşə təsərrüfatı ilə balıqçılıq, 2,5 %-i turistlərin yerləşməsi ilə ictimai iaşə, 1,5 %-i informasiya və rabitə sektorlarının, 15,8 faizi digər sektorların payına düşmüş, məhsullara və idxala aid olan vergilər ÜDM-in 7 faizini təşkil edibdir.

İqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsində istehsal edilmiş əlavə qiymət əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 3,9 % artmış, neft bölməsində isə 0,5 fəzi azalmışdır.

Əhalinin hər adam başına düşən ÜDM 618,5 manata bərabər olubdur.

Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət sektorları üzrə əlavə dəyərin artım tempi (mln manatla)

	2015	2016	2017	2018
Ümumi daxili məhsul	49417,4	54433,1	56481,5	65233,0
Mədəncixarma sənayesi	13266,3	16646,4	19349,2	26050,5
Emal sənayesi	2393,5	2786,3	2696,5	3051,5
Elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı	1019,6	899,7	544,4	612,6
Kənd təsərrüfatı	2994,9	2954,2	3247,9	3657,3
Tikinti	6080,3	5579,8	5005,9	4243,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

Cədvəl 3-də isə Azərbaycan respublikasında fəaliyyət sektorları üzrə əlavə dəyərin artım tempi nominal ifadədə, yəni manatla öz əksini tapmışdır. Nominal ifadədə isə artım tempinin ən yüksək həddi mədəncixarma sənayesində müəyyən olunmuşdur. Odur ki, 2018-ci il mədəncixarma sənayesi üzrə əlavə dəyərin artım tempi 26.050.5 milyon manat olmuşdur. Kənd təsərrüfatında isə həmin rəqəm bir qədər az nominal dəyərlə ifadə olunmuşdur. Bunun isə əsas səbəbi mədəncixarma

sənayesi üzrə istehsal olunan məhsulların qiymətinin daha yuxarı olması ilə izah edilir.

Respublikada iqtisadi sektor üzrə əldə edilən uğurlar ilk olaraq əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək və sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə istifadə edilir. Bunun nəticəsidir ki, 2018-ci ildə minimum aylıq əməkhaqqı və əmək pensiyalanma baza hissəsi 221,0 manata çatmışdır, mizdlü işçilərin orta aylıq maaşı 2,8 faiz yüksələrək 540,5 manat təşkil etmişdir. Aztəminatlı şəxslərə ödənilən sosial müavinətin məbləği orta hesabla 20, şəhid ailələri və təhsil alanlar üçün təqaüdlər isə müvafiq olaraq 50 və 15 faiz artmışdır.

Mühüm makroiqtisadi göstərici, yəni dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ümumi daxili məhsula nisbəti Azərbaycan üzrə 2017-ci ildə 17%-dən 2018-ci ildə 33,8%-ə qədər artmışdır (Dövlət Neft Fondundan transfer daxil olmaqla). Ancaq həmin ildə, neft fondundan transfer nəzərə alınmadan, dövlət büdcəsi gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti 14,3 faiz olmuşdur. 2018-ci ildə bu göstərici Belarusiya üzrə-30, Rusiya üzrə-35, Qazaxıstan üzrə-31 faiz olmuşdur (Əhmədov M.A., Hüseyn A.C., 2016: s.88).

Azərbaycan iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı, onun davamlı artımı, maliyyə ehtiyatlarının çoxalması, konservativ borclanma siyasəti, habelə onun böhrana qarşı nümayiş etdirdiyi dayanıqlıq tanınmış beynəlxalq təşkilatlar yüksək dəyərləndirilir.

Beləliklə sonda bu cür nəticə çıxarmaq olar ki, müasir və davamlı inkişaf mənbələrinə sahib olan, global, regional bazarlarda lap çox rəqabətə dözümlü sayılan çoxşaxəli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmə iqtisadi sahədə başlıca çağırışdır.

2.2. Azərbaycanda dövlətin iqtisadi siyasətinin qiymət sabitliyinə təsirin dəyərləndirilməsi

İqtisadi siyasət iqtisadiyyatda müəyyən məqsədlərə çatmaq və dövlətin iqtisadi strukturunu əks etdirən dövlət hakimiyyəti orqanlarının və dövlət rəhbərliyinin fəaliyyətidir. İqtisadi siyasət hər bir dövlət siyasətinin son dərəcə mühüm tərkib hissəsidir. Bu cür tədbirlər tez-tez bir ölkənin siyasi quruluşunun mahiyyətini əks etdirir.

İqtisadiyyatın qədim dövrlərdəki inkişafı iqtisadi fəaliyyətin fenomenlərini və formalarını izah etmək, iqtisadi reallıqla əlaqələndirmək istəyi ilə müşayiət olunurdu.

Əvvəlcə bunlar yalnız mozaika parçaları idi. İqtisadi nəzəriyyənin bütöv bir təsviri üçün susuzluq kapitalist bazar münasibətlərinin artması ilə daha da ağırlaşdı. Birincisi, bazar iqtisadiyyatı obyektiv tənzimləyən və idarəetmə nəticələrini yaradan elmlə tanış olan yeganə mexanizmdir.

İkincisi, bazar iqtisadiyyatının iqtisadi dinamikası, genişləndirilməsi arzusu kimi bir xüsusiyyət var. Belə bir vəziyyətdə, iqtisadi reallıq görünüşü daha böyük əhəmiyyətə malikdir, iqtisadi vəziyyətin proqnozlaşdırılmasında kömək etməlidir. İqtisadi nəzəriyyə iqtisadi siyasət, o cümlədən dövlət iqtisadi siyasətinin formalaşması üçün bir ön şərtidir.

Bir ölkənin iqtisadi inkişafının müəyyən bir mərhələsində iqtisadi siyasətin məqsədi ola bilər:

- milli iqtisadiyyatın sabit inkişafını təmin etmək;
- səmərəli məşğulluq dərəcələrinin saxlanması;
- qiymət səviyyəsinin sabitləşməsi, inflyasiya ilə mübarizə;
- balanslaşdırılmış xarici ticarət balansının təmin edilməsi.

İqtisadi siyasət sahəsində müxtəlif yanaşmalar və təsnifat meyarları mövcuddur. Sektor və institusional meyarlara əsasən yaxınlaşdıqda sənaye, kənd təsərrüfatı, sosial, nəqliyyat, xarici iqtisadi və sair sahələri müəyyənləşdirmək çox vacibdir. Funksiya yönümlü yanaşma əsasında iqtisadi siyasətin maliyyə, struktur,

opportunistik, qiymət, pul və digər istiqamətləri müəyyən edilə bilər. İqtisadi siyasət dövlətin iqtisadi siyasətini bir araya gətirən bir sıra müxtəlif istiqamətlər, elementlərdir. İqtisadi siyasətin əsas elementləri aşağıdakılardır:

- pul siyasəti;
- büdcə siyasəti;
- vergi (maliyyə) siyasəti;
- investisiya siyasəti;
- əmək və məşğulluq siyasəti, əmək bazarı, gəlirlərin tənzimlənməsi;
- xarici iqtisadi siyasət;
- digər iqtisadi siyasət növləri.

İqtisadi siyasət istiqamətləri və onların həyata keçirilməsi vasitələri bir-birinə bağlıdır. Hedeflenen iqtisadi siyasət onu həyata keçirmək üçün istifadə olunan vasitələrlə müəyyən edilir. Əgər müəyyən səbəblərə görə vəsait yoxdursa, hökumət cəmiyyət üçün əlçatmaz məqsəd qoya bilməz. Məsələn, investisiya fondları olmadıqda (yerli və xarici) iqtisadi artımın yüksək dərəcələri və büdcə gəlirlərinin, gəlirlərin artımının, ümumi tələbatın və s.

İqtisadi məqsədlər və iqtisadi alətlərin özünəməxsus miqdarları olmadığını nəzərə almaq lazımdır. Bildiyiniz kimi, onlar əsasən məhsuldar qüvvələrin, cəmiyyətin iqtisadi sisteminin və iqtisadiyyatın xüsusi dövlətinin müəyyən bir dövr (məsələn, böhran və ya bərpa), milli fərqlər, ənənələr, gömrük, siyasi qüvvələrin balansı, beynəlxalq vəziyyət və s. İqtisadi məqsədlər bütöv bir sistem və ya bir çox məqsəd qoyur. Bunlar arasında əsas, əsas və ya strateji var. Bu mütləq son məqsəddir. Bütün digər məqsədlər daha az əhəmiyyətlidir və son məqsədlərə nail ola bilmək üçün vasitələrdir. Yəni, məqsədlər son, uzunmüddətli, strateji, aralıq, qısamüddətli, taktiki bölünür.

İqtisadi siyasətin metodları və alətlərini xarakterizə etməyə başlayaraq, müasir iqtisadiyyatın müəyyən bir ölkənin xüsusi şərtlərinə uyğun olaraq tətbiq olunan effektiv standartlaşdırılmış kompleks tədbirlərin mövcudluğuna diqqət yetirmək lazımdır. İqtisadi siyasət vasitələrinin nəzərdən keçirilməsi onların iqtisadi

siyasət metodlarına və iqtisadi siyasətin alətlərinə (manevrlərinə) təsnifləşdirilməsindən başlayır. İqtisadi siyasət metodları ilə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə təbiət, təsir etmə üsulu aiddir. İqtisadi siyasətin alətləri bu, konkret tədbirlər, vasitələr və obyektldir ki, bununla da biznes proseslərinə təsir göstərir.

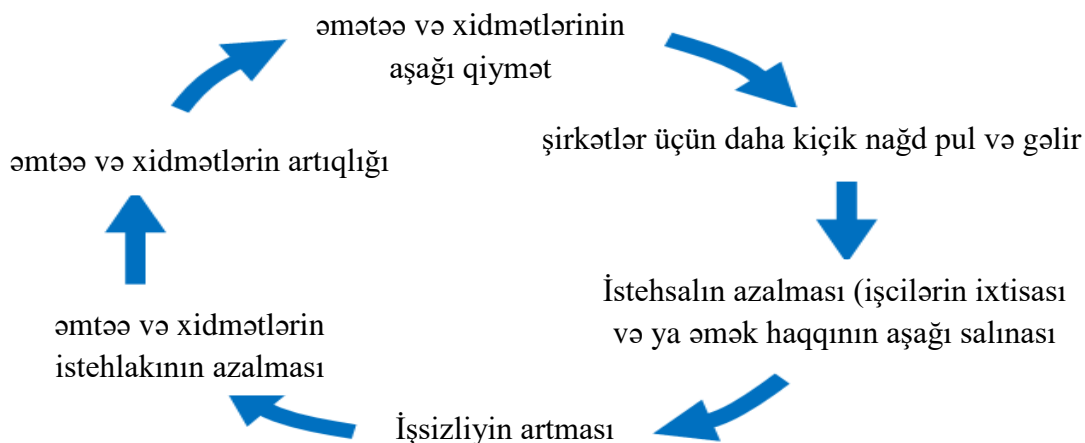
İqtisadi siyasət istiqamətləri birbaşa və dolaylı bölünür. Birbaşa tənzimləmə inzibati təsirlərlə və dolaylı (dolaylı) iqtisadi ilə müəyyən olunur. Qeyd etməliyik ki, iqtisadiyyatın birbaşa (inzibati) və dolaylı (iqtisadi) tənzimlənməsi ayırd etmək çətin ola bilər, çünki ayırma çox vaxt şərtlidir. Ancaq bunlar arasındakı fərq hələ də var və bu, bir tərəfdən qərarlar və hərəkətlər arasındakı zaman boşluqları və digər tərəfdən nəticələr arasındakı fərqi və sahibkarlıq subyektlərinə psixoloji təsiri ilə ortaya çıxır.

Birbaşa metodun spesifikliyi, dövlət orqanlarının təsərrüfat subyektlərinin yerinə yetirilə bilməsi üçün vacib olan tələb və tapşırıqların bir hissəsidir. Birbaşa üsulun təsirini öyrənərkən, onun xüsusiyyətlərindən ikisinə diqqət yetirməlidir: birincisi, alternativ yoxdur və subyektləri seçim hüququ vermir, ikincisi, bu mənfi təsir vasitəsi olur və bütün subyektləri əhatə etmişdir ki, bu da yüksək effektiv və yalnız mümkündür. Beləliklə, iqtisadi siyasət – dövlətin qayğısında olmuş resursların dəstəyi ilə iqtisadiyyatın hökumət vasitəsilə idarə və tənzim olunmadığında istifadə edilmiş tədbirlər sistemini, konsepsiyasını özündə əks etdirir.

Qiymət sabitliyi - mərkəzi bankın sabit və aşağı inflyasiyanı uzun müddətli qorumasına nail olmasıdır.

Qiymət sabitliyi qiymətlərin elə əhəmiyyətsiz bir artımı nəzərdə tutulur ki, bunu iqtisadi agentlər qərar qəbul edərkən nəzərə alınmır (Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. 65). İdeal olaraq, qiymət sabitliyi sıfır inflyasiya demək olar, lakin statistik səhvlər və məlumatların yenilənməsini gecikdirmək də daxil olmaqla, müəyyən səbəblərdən, mərkəzi banklar sıfır qiymət artımına nail olmaq istəməirlər. Praktikada qiymət sabitliyi demək olar ki, sıfır deyil, uzun müddət ərzində qiymət indeksinin artımının 2-4% səviyyəsində kiçik bir müsbət dəyəridir.

Şəkil 2. Deflyasiya xidmətləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi

Link: www.economy.gov.az

Mərkəzi Bank qiymət artımının istənilən səviyyəyə endirilməsini və gələcəkdə aşağı, sabit və proqnozlaşdırıla bilən inflyasiyanın qorunmasını istəyir. Mərkəzi bank həmçinin qiymətlərin sabitliyindən kənara çıxdığından deflyasiyadan (yəni ümumi qiymət səviyyəsinin aşağı salınmasından) çəkinməlidir.

Mərkəzi banklar haqqında qanunvericiliyində qiymət sabitliyi onların fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi yazılmışdır. 2016-cı il üçün BVF-nin məlumatlarına görə, 154 ölkədən 127-də (82%) mərkəzi bank qanunvericiliyində qiymət sabitliyi mövcuddur (Əhmədov Ə.M., Qafarov K.S., Allahverdiyev H.B., 2012: s.75).

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının ölkədə gerçəkləşdirdiyi pul siyasəti hər şeydən öncə, milli valyutanın lap da satabilləşməsinə və inflyasiya sürətinin aşağı səviyyədə saxlanılmasına istiqamətlənmişdir. Bunların hər biri ölkəmizdə iqtisadi yüksəliş və maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün investisiya və struktur siyasətini gerçəkləşdirməyin önəmli şərtləridir.

Mərkəzi bankın əsas məqsədi aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər:

- mono-hədəf (başqa bir məqsəd üçün),
- makroiqtisadi hədəflərin dəstəklənməsi ilə birlikdə qiymət sabitliyi
- məqsədlərin çoxluğu (qiymət sabitliyi digər makroiqtisadi məqsədlərlə eyni prioritetə malikdir).

Qiymət sabitliyinin əsas göstəricilərindən biri tədiyyə balansı ilə xarici ticarət balansının kəsirlik dərəcəsidir. Tədiyyə balansı, dövlətin müəyyən dövr müddətində iqtisadi siyasəti və maliyyə münasibətlərinin durumunu əks etdirməkdədir. Bir hökumətin tədiyyə balansındakı tarazlıq yaxud qeyri-tarazlıq halları, o ölkənin beynəlmiləl ödəniş potensialını, iqtisadi və maliyyə güvnlirliyini göstərməkdədir.

Milli valyutanın qiymətləndirilməsi xarici ölkələrin alıcıları üçün ixrac mallarını daha bahalı edir və xarici və daxili tələbatın dəyişməsinə gətirib çıxaran idxal dəyərini azaldır, ölkəyə valyuta axını azaldır və məzənnənin azalmasına meyl göstərir.

Milli valyutanın devalvasiyası xarici valyutada ixrac qiymətlərini azaldır və idxal olunan malların qiymətini milli valyutada artırır və qiymətləndirmə şəraiti yaradır.

Həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, xarici ticarət dövriyyələrinin inertiyası mövcuddur və bu, gözlənilən təsiri zamanla itələyir.

Bununla yanaşı, valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərin ixrac və idxalın elastikliyindən asılı olduğunu nəzərə alsaq da nəzərə alınmalıdır. Tərəflər üçün qiymətlərin idxalı və qeyri-rezidentlərə ixracın elastikliyi birdən artıq olduqda, tədiyyə balansının yaxşılaşması neoklasik nəzəriyyəyə əsasən təmin edilir.

Elastikliyin səviyyəsini müəyyənləşdirərkən, ölkədə kifayət qədər miqdarda istehsal olunan və ya istehsal olunmayan bir ölkə tərəfindən lazım olan malların idxalı yerli mallarla rəqabət aparan idxallarla müqayisədə daha az elastikliyə malikdir.

Tədiyyə balansını tərtib etmək üçün aşağıdakı quruculuq prinsiplərinə riayət etmək lazımdır:

- daxili iqtisadi dövriyyənin xarici iqtisadi dövriyyədən ayrıldığı uyğun olaraq qondarma rezident mühakimə tətbiq olunur. Xarici ticarət dövriyyəsi yalnız sakinlər və qeyri-rezidentlər arasında həyata keçirilən əməliyyatlar cəmidir;

- “dövlətin iqtisadi ərazisi” konsepsiyasını istifadə etmişdir. Bu, dövlətin hakimiyyətinə aid olan coğrafi ərazidir. Əmək, mal və kapital iqtisadi ərazidə sərbəst şəkildə hərəkət edir;

- hesab vahidi kimi, sakinlər və qeyri-rezidentlər arasında mallar, xidmətlər və gəlirlər, həmçinin birtərəfli əməliyyatlar (köçürmələr, borcların bağışlanması, humanitar yardım) ilə həyata keçirilən iqtisadi əməliyyatlardan istifadə olunur;

- iqtisadi əməliyyatlar bir ölkənin başqa ölkəyə (onların yaradılması və ya ləğvolunması) bağlı maliyyə tələbləri və öhdəlikləri daxildir. Mülkiyyətin rezidentdən qeyri-rezidentə (və ya əksinə) köçürülməsinə diqqət yetirilir;

- tədiyyə balansı müəyyən bir müddət ərzində dünyanın qalan hissəsi ilə ölkənin sakinlərinin xarici ticarət əməliyyatlarına aid edilmiş faktiki ödənişləri əks etdirir. Ancaq yalnız deyil. Sakinlər və dünyanın qalan hissəsi arasında bütün iqtisadi əməliyyatlar qəbul edilmiş (köçürülmüş) iqtisadi dəyər üçün kompensasiya forması nəzərə alınmadan nəzərə alınır: nağd ödənişlər, cinsi ödənişlər, alınmış və verilmiş kreditlər;

- tədiyyə balansı balans adlanır, çünki bu statistika strukturu iqtisadi maraqların balansını əks etdirir, beynəlxalq dövriyyədə iştirak edən dəyərlərin bazar bərabərliyini əks etdirir.

- tədiyyə balansını hazırlayarkən, real qiymətlər istifadə olunur. Barter əməliyyatlarının qiymətləndirilməsində əsas bazar qiymətləri istifadə olunur;

- tədiyyə balansının saxlanması, ikiqat giriş prinsipi eyni əməliyyatlar ödəniş balansında iki dəfə - debet (-) və kredit (+) ilə, yəni fərqli əlamətlərlə əks olunur. İdeal olaraq, debet dövriyyəsi kredit dövriyyəsinə bərabər olmalıdır və ümumi balans həmişə sıfır olmalıdır. Yaranan sahələr boşluqlara və səhvlərə bağlıdır;

- əməliyyat zamanı bərabər fiksasiyası nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, malların çatdırılma şərtləri və onlar üçün ödənişlər uyğun olmadığı zaman ziddiyyətlər olduqca tez-tez yaranır. Zamanın belə bir boşluğu ixracatçının idxalı ilə

bağlı müvəqqəti öhdəliyin görünməsi kimi qeyd olunur və bu, ödənişin sonrakı faktiki qəbulu zamanı aradan qaldırılır;

- tədiyyə balansı bölmələr və bölmələr kontekstində aparılır. Aralıq qalıqları müəyyən etmək onların həddlərində müəyyəndir.

İndiki dövrdə hər bir dövlətin gerçəkləşdirdiyi iqtisadi siyasətin önəmli tərkib hissələrindən biri isə pul-kredit siyasətidir. Ümumilikdə, pul-kredit strategiyası barəsində iqtisadi ədəbiyyatlarda ayrı-ayrılıqda fikirlər vardır. Bir qrup iqtisadçılar (pul-kredit strategiyası) pul-kredit strategiyası ilə valyuta siyasəti kimi qeyd edirlər. İkincilərin fikrincə pul strategiyasının tərkibinə: a) valyuta siyasəti; b) kredit strategiyası; c) faiz siyasəti aiddir. Buna əsasən də pul siyasətini parçalanmış formada yox, ümumilikdə pul siyasəti olaraq qeyd etmək daha məqsəduyğundur.

2016-cı ildə 9 ay ərzində pul siyasəti vasitələri üzrə qərarlar inflyasiya risklərinin dəyərləndirilməsi əsasında və manata etibarın artırılması yönündə qəbul olunmuşdur. Həmçinin, Mərkəzi Bank ortamüddətli dövr üzrə dayanıqlı qiymət sabitliyinə imkan yaradan siyasət rejimi ilə əməliyyat çərçivəsinin formalaşdırılması üçün səylərini gücləndiribdir.

Əslində, pul siyasəti ölkənin pul sistemi üçün təyin olunan məqsədlərdən asılıdır.

1. Pul siyasətinin məqsədi dövriyyədəki pul qiymətini sabit səviyyədə saxlamaqdırsa, pul xətti düz xətt olacaqdır (MS_1).

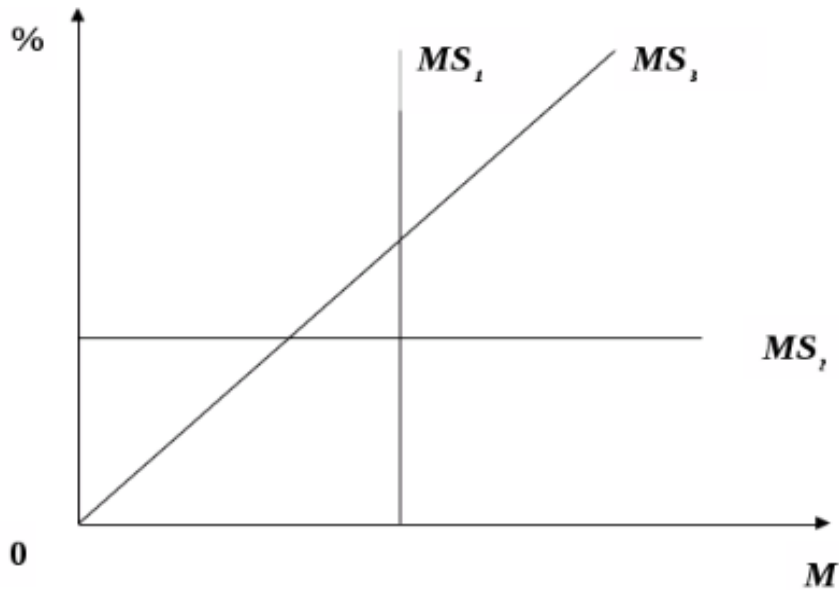
2. Dövlətin pul siyasətinin məqsədi sabit faiz dərəcəsinin saxlanması ola bilər. Belə bir pul siyasətinə “çevik” siyasət deyilir (MS_2)

Pul siyasəti hər zaman hər hansı bir dövlətin tərkib hissəsidir. İstehsalın şəxsi istehlaka deyil, gəlir əldə etməsinə yönəldiyi kapitalist cəmiyyətdə yalnız real iqtisadiyyatın iqtisadi əlaqələrini əks etdirir.

Azərbaycanda pul siyasəti ənənəvi olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin ən vacib istiqaməti hesab olunur. Birincisi, bütün kommersiya bankları və başqa kredit təşkilatlarını birləşdirən pul sisteminin fəaliyyətinin sabitliyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlətin pul siyasətinin əsası

Mərkəzi Bankdır. Dövlət problemi qanunu ilə ayrılan bu, iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi, əmtəə-pul balansının əldə edilməsi siyasətini həyata keçirir.

Qrafik 1. Pul siyasətinin müxtəlif məqsədləri ilə pul təklifi

Mənbə: Экономическая теория: высш. учеб. заведений. учеб. для студ. / под ред. Камаева В.Д.- 8-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд. Гуманит. Центр ВЛАДОС, 2002. - 416 с.

Hal-hazırda, dövlətin pul siyasətində baş verən proseslərin və hadisələrin öyrənilməsi və öyrənilməsi çox önəmlidir, ona görə ki, bütün bazar iqtisadiyyatının inkişafı pul sisteminin təkmilləşdirilməsi dərəcəsindən asılıdır. Qlobal iqtisadi böhran dövründə dövlətin pul siyasətinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: böhrandan çıxmaq üçün istifadə edilməsi mümkündür, amma bir nəticə çıxılmazdır - iqtisadiyyatdakı mənfi tendensiyaları ağırlaşdırır. Vəziyyətin ciddi təhlili nəticəsində ən yüksək səviyyədə qəbul edilən çox pullu qərarlar, pul siyasətinin dövlət iqtisadiyyatına təsirinin alternativ yollarını nəzərdən keçirməsi müsbət nəticələr verəcəkdir.

2.3. Qlobal iqtisadi - maliyyə böhranı dövründə dövlətin qiymət siyasəti mexanizmi

Dövlətin qiymət siyasəti maliyyə idarəetmə sistemində əsas mexanizmlərdən biridir. Dövlətin qiymət siyasəti bir - biri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıqda olan aşağıda qeyd edilən iki istiqamətdə aparılır:

1. Vergitutma və dövlət məsrəflərinin quruluşunda tənzimlənmə;
2. Büdcə tənzimlənməsi.

Bunlardan birincisi fiksəl siyasət, ikincisi isə büdcə siyasəti adlanır.

Ölkənin qiymət siyasətinin aparılmasında maliyyə mexanizminin yeri böyükdür. Maliyyə mexanizmi isə qiymət siyasətinin tərkib hissəsi olaraq ölkənin maliyyə münasibətləri çərçivəsində mövcud olan vasitələrin toplanması və istifadəsi formaları ilə üsullarının məcmusunu əks etdirir. Qiymət siyasəti ölkənin qarşısında duran iqtisadi vəzifələrin gerçəkləşdirilməsini istiqamətlərindən biri də burada olan maliyyə mexanizminin təkmilləşməsidir. Təcrübi olaraq baxsaq, maliyyə mexanizmi maliyyənin əhatə edildiyi münasibətlər sistemidir. Bura maliyyə vasitələrinin formalaşdırılması, onların ayrılması və istifadəsiylə əlaqəli olan qanunvericilik və normativ aktlar sistemi daxildir. Həmin formalarda ölkə gəlirlərinin və məsrəflərinin müəyyən edilməsi, büdcənin təşkil edilməsi, qiymətli kağızlar bazarının idarə olunması təmin edilir. Maliyyə mexanizmi isə maliyyə siyasətində lap çox çevik və həmçinin dəyişkən bir tərkib hissəsi olaraq maliyyənin planlaşdırılması və idarə edilməsinin gerçəkləşdirilməsini də özündə göstərir.

Qiymətin bölgü və nəzarət funksiyalarının təsərrüfat mexanizminin tərkib hissəsi sayılan maliyyə mexanizmi tərəfindən həyata keçirilir. Maliyyə mexanizmi - maliyyə əlaqələrinin idarə olunması üsullarının toplusudur. Maliyyə mexanizmi özünə - ölkədə maliyyə əlaqələri formalarını, həm mərkəzləşdirilmiş, həm də qeyri - mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləri fondlarının formalaşması, istifadəsi qaydalarını, maliyyə planlaşdırılması üsullarını, maliyyənin idarə olunması formaları ilə maliyyə qanunvericiliyini daxil etməkdədir.

Maliyyə böhranları 2008 - ci illərdə dünya iqtisadiyyatına damğasını vurmuşdur. ABŞ, Yaponiya, Qərbi Avropa ölkələri kimi inkişaf etmiş

iqtisadiyyatlar; Latın Amerika, Meksika, Şərqi Asiya və Türkiyə kimi inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar, Rusiya, Şərqi Avropa ölkələri kimi keçid iqtisadiyyatlarının da daxil olduğu ölkələrdə maliyyə və bank böhranları yaşanmışdır.

“Böhran” konsepsiyası maliyyə, büdcə, bank (kredit), pul dövriyyəsi, fond və valyutaya ayrılır. Çox vaxt maliyyə sarsıntıları onların müxtəlif tərəflərini birləşdirir və nəticədə böhran proseslərinin həyata keçirilməsi mexanizmi daha da çətinləşir. Büdcə böhranı dövlət büdcəsi kəsirinin, vergi yığımının aşağı səviyyəsinin, dövlət borcunun artımının və onun dayandırılmasının nəzərdə tutulur.

Qlobal iqtisadi - maliyyə böhranı, təsviri geniş iqtisadi ədəbiyyata həsr edilmiş böhran zəncirində bir əlaqədir. 1990-cı illərdə yalnız bir sıra böhranlar qlobal iqtisadiyyatda meydana gəlmiş və ölkələrin bütün qruplarını əhatə etmişdi. 1992-1993-cü illərdə bəzi Avropa Birliyi ölkələri (Böyük Britaniya, İtaliya, İsveç, Norveç və Finlandiya) tərəfindən yaşanan valyuta böhranları olmuşdu. 1994-1995-ci illərdə Meksikada başlayan ağır böhran digər Latın Amerikasını ölkələrinə yayılmışdı. 1997-1998-ci illərdəki qlobal maliyyə böhranı Cənub-Şərqi Asiya (Koreya, Malayziya, Tailand, İndoneziya, Filippin) ölkələrində başlamış, sonra Şərqi Avropa (Rusiya və keçmiş SSRİ-nin bəzi ölkələri) və Latın Amerikasını (Braziliya) ərazilərinə yayılmışdır.

2009-cu ildə dünya iqtisadiyyatının keçirdiyi böhranın ən mürəkkəb ili olubdur. Beynəlxalq institutların ilkin dəyərləndirmələrinə əsasən 2009-cu ildə bütün şəkildə dünya iqtisadiyyatı son 60 ildə birinci dəfə ressesiyaya uğrayaraq 1,1% azalıbdır.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə ayrı-ayrı ölkələr qlobal böhrana qarşı səylərini gücləndirərək məcmu tələbi dəstəkləmək məqsədilə son 60 ildə presedenti olmayan tədbirlərə əl atıblar. Dünya ölkələrinin bir çoxunda makroiqtisadi siyasət radikal yumşaldılmış, fiskal stimullar lap da aktivləşdirilmişdir. Qlobal maliyyə böhranına qarşı olan tədbirlər bir tərəfdən maliyyə sahəsinin bürümüş böyük maliyyə təşkilatlarının iflası etməsinin qarşısının alınması ilə, digər yamdan isə böhran dalğasının gerçək sektora təsirinin

dərinləşməsinə yönlənmişdir. Fiskal stimullar bir çox dövlətlərdə dövlət büdcəsi kəsirinin yüksəlməsi ilə müşayiət edilmişdir. Misal üçün, ABŞ 2009-cu fiskal ili 1,4 trilyon ABŞ dolları və ya ÜDM-in 9,9%-i məbləğində kəsirlə başa vurubdur ki, bu da rekord göstərici sayılır.

2009-cu ildə dünyanın bir çox aparıcı dövlətlərinin mərkəzi bankları presedenti olmayan yumşaq maliyyə siyasətini aparmışlar (Əhmədov Ə.M., Qafarov K.S., Allahverdiyev H.B., 2012: s.332).

18 oktyabr 1991-ci il Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçmə ona uyğun pul-kredit sisteminin yaradılmasını önəmli edirdi. Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçidi dövlət üçün bir sıra mühim tələblərin ortaya çıxmasına səbəb yaratdı. Həmin tələblərin yerinə yetirilməsi yeni iqtisadi sistemə keçidin başlıca şərtlərindən idi. Həmin tələblərdən biri də müasir iqtisadi sistemə müvafiq pul-kredit sisteminin formalaşdırılması və buna müvafiq siyasətin gerçəkləşdirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycanın hazırki bank sistemi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından təşkil olunmuşdur. Kredit təşkilatlarına banklar ilə xarici bankların yerli filialları, həmçinin bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT) daxil edilir.

2008-ci ilin global iqtisadi böhranı 2008 - ci ildə dünya ölkələrinin əksəriyyətini süqut edən böhrandır və nəticədə bu ölkələrdə istehsalın azalması müşahidə olunmuşdur. İşsizlik kritik bir ölçüyə çatmış, bankların, ipoteka şirkətlərinin və digər təşkilatların bank uğursuzluqlarının dalğası olmuş, dünyanın ən böyük fond birjalarının əksəriyyətinin fond indeksləri kəskin şəkildə aşağı düşmüşdü. Ümumiyyətlə, yaşayış səviyyəsinin kəskin azaldılmışdır. Böhran avtomobil satışlarının kəskin azalması ilə müşayiət olunan global avtomobil sənayesi, o cümlədən demək mümkündür ki, bütün sənaye sahələrini təsir etmişdi. Dünya miqyasında və bir çox avto nəhəngi iflas riski ilə üzləşmişdi. Böhran nəticəsində iqtisadiyyatın böyüməsi kəskin azalmış, bir çox ölkələrdə borc böhranı yandırılmış, bu da yalnız bu ölkələrdə iqtisadiyyatın və ümumilikdə həyatın vəziyyətini daha da ağırlaşdırmışdı. Böyük kredit dərəcələndirmə orqanları ən

inkişaf etmiş ölkələrin reytinglərini endirmişdi. Böhranın miqyası və nəticələri elə ağır idi ki, hətta, bütün iqtisadi böhranlar ortaya çıxmışdı. Nəticədə, qlobal iqtisadiyyat “Qlobal tənəzzül” adlanan qlobal böhrana çevrilmişdi.

Qlobal maliyyə və iqtisadi böhran (bəzən “böyük tənəzzül” olaraq adlandırılan) 2008-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında ən inkişaf etmiş ölkələrdəki əsas iqtisadi göstəricilərdə əhəmiyyətli bir pisləşmə və eyni ilin sonunda qlobal tənəzzüldən sonra baş verən bir maliyyə böhranıdır.

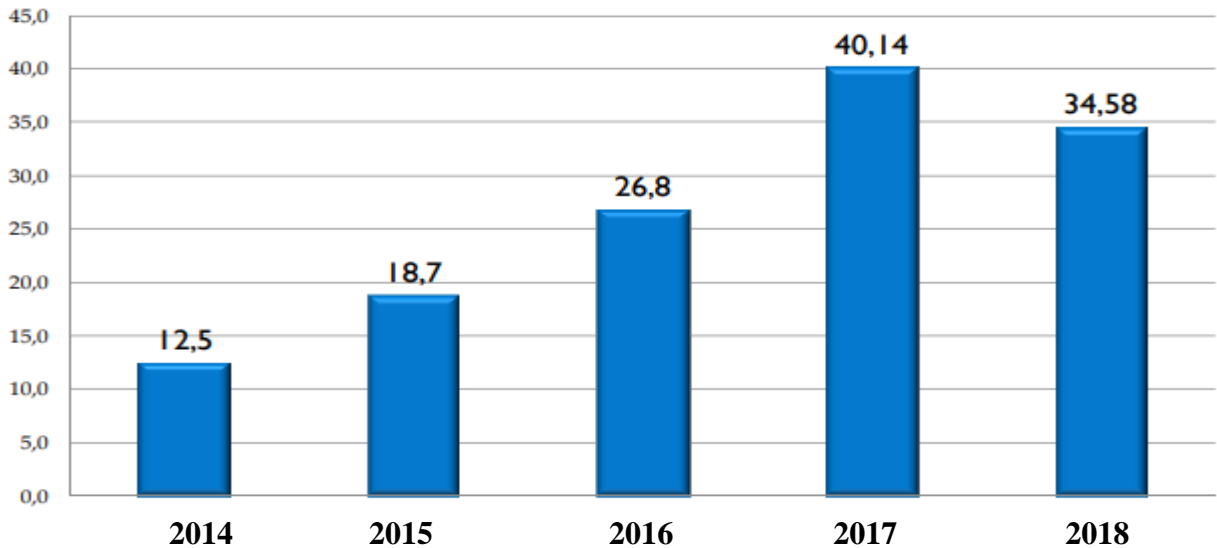
Maliyyə böhranları iqtisadi böhranlar təhdidi dünya iqtisadiyyatında və müəssisələrdə daimi bir fenomen olduğundan, müasir iqtisadiyyat nəzəriyyəsində və tətbiq olunan iqtisadi tədqiqatlarda ən maraqlı mövzulardan biridir. İndiyə qədər iqtisadçılar arasında qlobal maliyyə böhranlarının inkişafının səbəbləri və təbiəti barədə fikir birliyi yoxdur. Böhran hadisələrinin başlanğıc və təbiətini müəyyən edən faktorlarla bağlı müxtəlif fikirlər də ifadə edildi.

İqtisadi böhran problemi hazırda ölkəmizdə vacibdir, çünki 15-20 ildən az qısa müddətdə müəyyən bir iqtisadi böhran vəziyyətindədir və daha sonra zəifləyir və daha da güclənir. Dünya səviyyəsində, xüsusən Azərbaycanda iqtisadi böhranların araşdırılması, iqtisadçılara ağrısız və tez bir şəkildə necə çıxmaq istəsə kömək etməlidir.

Böhranın səbəblərini, onun ötürülmə mexanizmlərini və gücləndirilməsini kifayət qədər başa düşmək lazımdır. Qlobal böhran bütün keçid iqtisadiyyatlarına fərqli olaraq dövlətin müxtəlif dövlətləri, bank sisteminin xüsusiyyətləri, xarici ticarət mövqeyi, kredit reytingləri, hüquqi sistemin inkişaf səviyyəsi və s. təsir edir.

2018-cu ildə Azərbaycanın Mərkəzi Bankı özünün maliyyə siyasətini qlobal iqtisadi böhranın dövlət iqtisadiyyatına təsiri mühitində gerçəkləşdirmişdir. Qlobal iqtisadi böhran ölkəmizin iqtisadiyyatına- neftin orta qiymətinin azalması, bank sistemlərinə beynəlxalq bazarlardan kredit axınlarının azalmağı, bəzi qeyri-neft sənaye mallarının dünya bazar qiymətlərinin ucuzlaşması ilə təsir etmişdir. Nəticədə, məcmu tələbatın xarici maliyyələşmə mənbələri məhdudlaşmışdır. Diaqram 2-də Qlobal böhran şəraitində Azərbaycanda ÜDM-in ümumi səviyyəsi öz əksini tapmışdır.

Diaqram 2. ÜDM–nin həcmi, mlrd. manatla

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

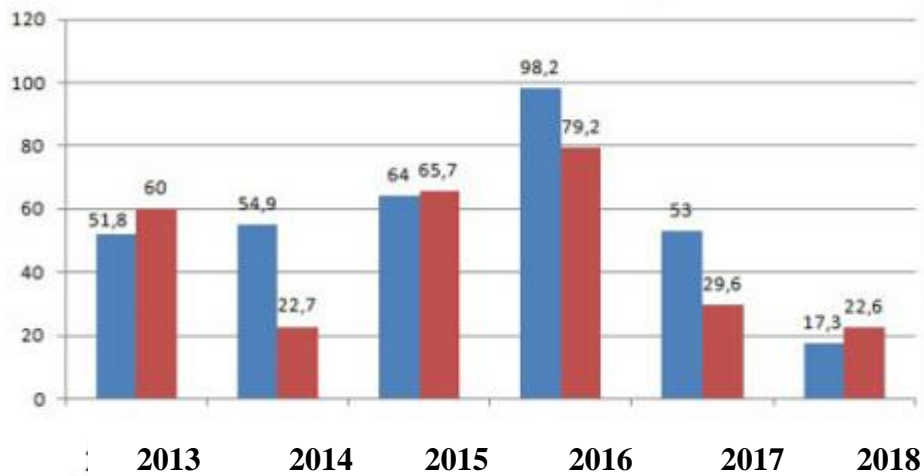
Diaqram 2-in təhlilindən də aydın olur ki, 2014-cü ildə Azərbaycanda ÜDM-in ümumi həcmi 12.5 milyard manat həcmində olubdur. 2015-ci il üzrə isə həmin göstərici bir qədər də artaraq 18.7 milyard manat həcminə çatmışdır. 2016-cı ilin göstəricilərinin təhlilindən məlum olur ki, ÜDM-in həcmi 2015-ci ilə nəzərən bir xeyli artaraq 26.8 milyard manata çatıbdir. 2017-ci ildə ÜDM-in həcmi təhlil etdiyimiz 2014-2018-ci illərin ən pik həddinə-40.14 milyard manat səviyyəsinə çatmışdır. 2018-ci ildə isə ÜDM-in həcmi bir qədər azalaraq 34.58 milyard manat olmuşdur. Diaqram 2-nin təhlilindən də görüldüyü kimi böhran dövründə Azərbaycan ÜDM-in həcmində artım müşahidə olunmuşdur. Hətta 2015-ci ilin devalvasiyalarının baş verdiyi bir şəraitdə ÜDM-in həcmində azalma deyil, artım baş vermişdir.

Bütün bunlar iqtisadiyyatın “təhlükəsizlik yastığı”nı əhəmiyyətli gücləndilməklə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi potensialın yüksəltmişdir.

Diaqram 3-də isə Azərbaycanda böhranın qarşılınması vəziyyətində kreditlərin və əmanətlərin ümumi həcmi qeyd olunmuşdur. Təhlilimiz 2013-2018-ci illəri əhatə etmişdir. Təhlildən aydın olur ki, 2016-cı ildə kreditlərin və əmanətlərin artım tempi kifayət qədər yüksək olmuşdur. Beləliklə, 2015-ci illə müqayisə artım

tempi kreditlər üzrə 34.2 faiz. əmanətlər üzrə isə 13.5 faiz qalxmışdır. 2017-ci ildə isə kreditlərin və əmanətlərin səviyyəsində azalma müşahidə olunmuşdur.

Diaqram 3. Azərbaycanda qlobal böhranın qarşılınması

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: www.stat.gov.az

Nəticədə, 2017-ci il 2016-cı illə müqayisədə kreditlərin həcmində 45.2 faiz azalma müşahidə olunmuşdur. əmanətlərin səviyyəsində də əsaslı azalma müşahidə olunmaqdadır. Beləliklə, 2016-cı ilə nisbətən əmanətlərin həcmi 49.6 faiz azalmışdır. 2018-ci ildə kreditlərin və əmanətlərin səviyyəsində kifayət qədər azalma müşahidə olunmuşdur.

Ölkəmiz qlobal iqtisadi böhrandan ən az zərər çəkən dövlətlərdən biridir. Bütün bunların hamısı ölkə hökuməti tərəfindən zamanında və savadlı olaraq gerçəkləşdirilmiş və ətraflı düşünülmən tədbirlər əsasında əldə olunmuşdur.

Azərbaycan dövlətinin maliyyə böhranından qurtarmaq üçün apardığı tənzimləmə tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Böhrandan öncə aparılan iqtisadi tədbirlər;
2. Böhran dövründə vaxtında və adekvat korreksiya;
3. Bütövlükdə strateji korreksiya və dayanıqlı iqtisadi siyasət.

Azərbaycan dövlətinin böhranın təsirlərini minimuma endirmək, bank sisteminin inkişaf etdirilə bilməsi və iqtisadiyyatın fərdi sektorlarını dəstəkləmək üçün tədbirlər proqramını qəbul etmiş, ən başlıcası, bu tədbirlərin tam yerinə yetirilməsi lazımdır, gecikmə qəbul edilə bilməz.

III Fəsil POST-NEFT DÖVRÜNDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN VƏ QİYMƏT SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Müasir dövrdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqinin əsas istiqamətləri

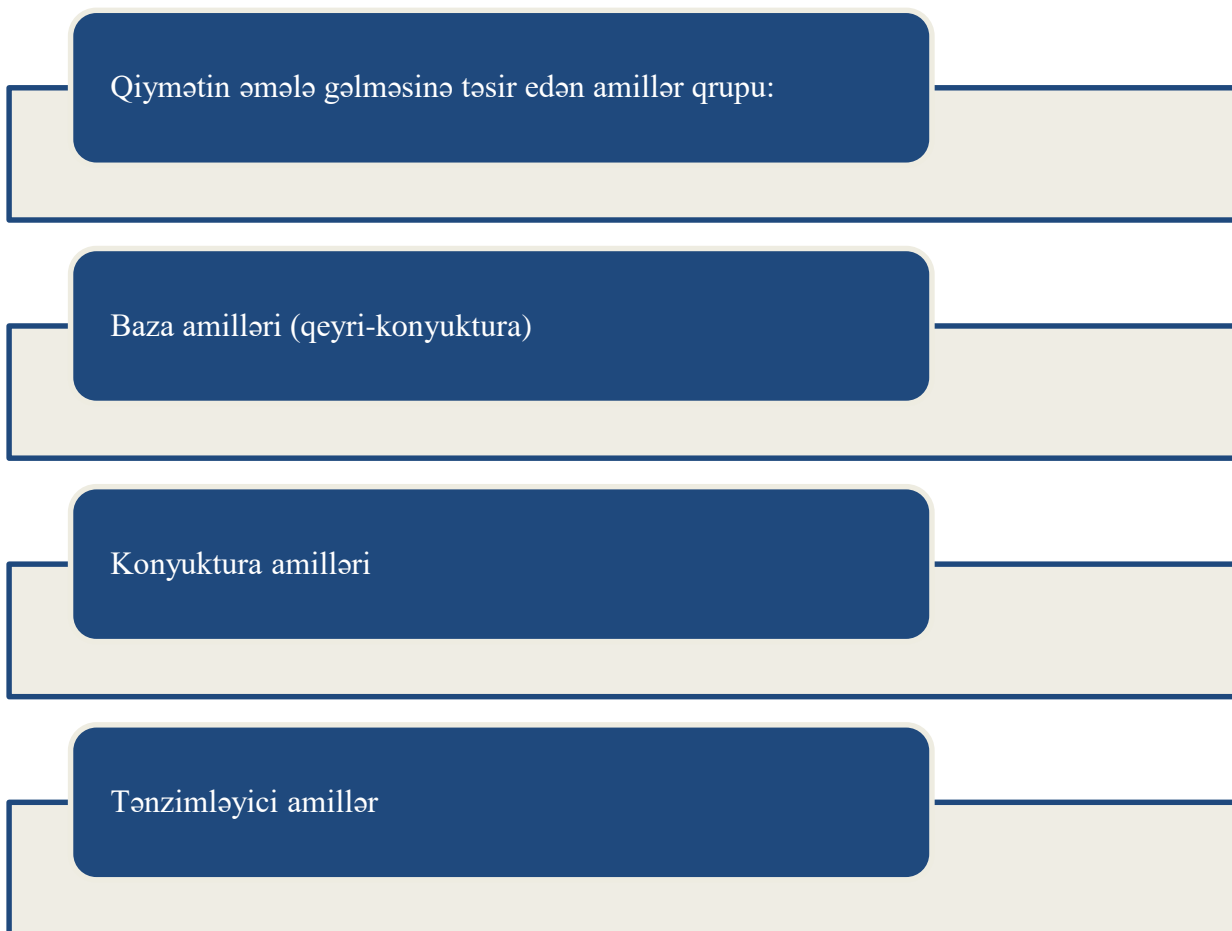
İnsanların gündəlik həyat fəaliyyətlərində icra etdikləri iqtisadi fəaliyyətlərin dəyərinin ölçülməsi üsullarından biri də qiymətdir. Yəni onların yaratdıqları, istehlak etdikləri o cümlədə vasitəçilik edərək göstərdikləri bütün fəaliyyətləri bir ölçüsü-qiyməti vardır. İqtisadi fəaliyyətdə qiymət mürrəkkəb bir anlayış olub iqtisadi subyektlər arasında münasibətlərin ölçülməsində və dəyərləndirilməsində mühüm rol oynayır. Qiymət anlayışı müasir dövrdə “məhsulların istehsalı və reallaşdırılması, iş, xidmətlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar ictimai zəruri xərcləri əks etdirən iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış dərəcədə mənfəəti təmin etmiş, tələb ilə təklif arasında tarazlığa təsir göstərən elastiklikli dəyişkənlik xassəsinə malik iqtisadi kateqoriyadır” (Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. 2011: s.32).

Bazar mexanizminin qiymət elementi özünün fəallığı, təsir imkanları ilə işləmə qaydaları baxımından xüsusi olaraq əhəmiyyətlidir və çox mühüm rola malikdir. Qiymətin xüsusiyyətinin, onun əmələ gəlməyinin obyektiv birinci şərtlərinin işləməyi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi və bu prinsiplərdən istifadə edilməyi bütünlükdə bazar mexanizminin daxili strukturunun öyrənilməsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində formalaşmış və özünə geniş yer tapan qiymət növləri çox olmağı da, hər durumda bazar iqtisadiyyatının çiçəklənməyinin mərkəzində dayanmış, bu inkişafın hərəkətverici qüvvəsini yaradan bazar qiyməti növü bazar mexanizminin işləməyinə həlledici təsir göstərir. Həmin dəyər bazarda alıcı ilə satıcı, pul və mal, istehlak qiyməti və həmçinin mübadilə dəyəri, keyfiyyət ilə qiymət arasında balansla müəyyənləşsə də, həmin münasibətin kökü bazarda yox, istehsal prosesində formalaşmaqdadır. Bazar dəyəri dəqiq xidmətə və mala, yaxud qarşılıqlı münasibətdə olmuş bütün xidmətlərə və mallara tələb və təklifin bərabər münasibətindən asılıdır və belə birgə münasibətin

formalaşmağı daim qiymət balansını təmin etməkdədir. Təsadüfi deyil ki, bazar qiymətini çox hallarda bazarın, bazar mexanizminin balanslaşdırıcısı, yaxud balanslı bazar dəyəri də adlandırırlar (Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. 2011: s.91).

Ticarət müəssisələrində qiymətin əmələ gəlməsinə müxtəlif amillər təsir edir. Həmin amilləri aşağıdakı şəkil vasitəsilə verilmişdir:

Şəkil 3. Ticarət müəssisələrində qiymətin əmələ gəlməsinə təsir edən amillər qrupu

Mənbə: (Kazımlı X.H., 2008).

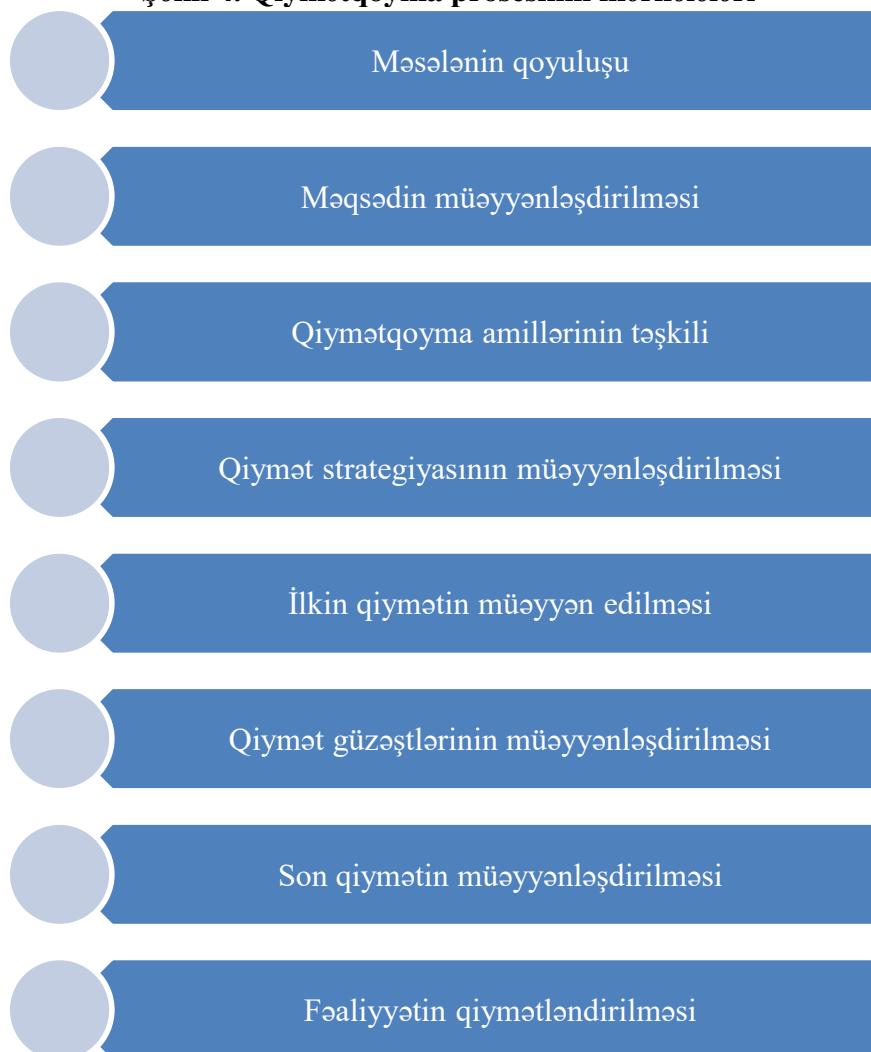
Baza amilləri əmtəə bazarı mühitində fərqli (qeyri- istehsal ilə istehsaldaxili) xəclərdir. Qiymətlərin həmin amillərin təsiri ilə dəyişməsi xərclərin dəyişməsi yönündə baş verirməkdədir.

Konyuktura amilləri bazarın dəyişilməsindən ortaya çıxır və makro iqtisadi mühitdən, istehlak tələbindən və b. asılıdırlar.

Tənzimləyici amillər ölkənin iqtisadiyyata qarışma dərəcəsi ilə müəyyən olunur.

Ticarət müəssisələrində qiymətqoyma siyasəti müxtəlif ardıcılıqla aparılır. Həmin ardıcılıq aşağıdakı şəkildə verilmişdi (Kazımlı X.H. 2008: s.674).

Şəkil 4. Qiymətqoyma prosesinin mərhələləri

Mənbə: (Kazımlı X.H., 2008).

Tənzimləmə çərvrəsindən asılı olamaqla aşağıdakı dəyərləri fərqləndirirlər (Kazımlı X.H. 2008: s.370):

- sərbəst qiymətlər. Belə qiymətlər xidmət ilə məhsul istehsalçıları tərəfindən tələb və hətta təklif əsasında aşkar olunur. Həm satıcı, həm də alıcı alış-satış sövdələşməsindən nə əvvəldən, nə də sonradan üzərilərinə heç bir öhdəlik götürməməkdədirlər;

- müqavilə (kontrakt) dəyərləri tərəflər arasındakı kontrakt əsasında aydınlaşdırılır. Bu vaxt satıcı ilə alıcı kontrakt (müqavilə) bağlamaqla üzərilərinə müəyyən öhdəliklər götürürlər;

- bazarın qismən yaxud tam inhisarı mühitində qiymətlər. Belə durumda bir və ya daha çox hər iki tərəf bəzi məcburi şərtləri qəbul etməkdədirlər;

- tənzimlənən qiymətlər. Bu qiymətlər Azərbaycan dövlətinin və ya onun müxtəlif subyektlərinin nəzarətində aydınlaşdırılır. Tənzimləməyin doğrudan (birbaşa) və dolaylı metodlarını fərqləndirirlər. Müstəqim tənzimləmə qeyd olunan (qəti) dəyərin, əlavələrin, hədd qiymətlərinin, qiymətlərin dəyişilməyinin hədd əmsallarının, rentabellik səviyyəsi həddinin müəyyən olunması yolu ilə gerçəkləşdirilir.

- əhaliyə pullu xidmətlərə əsaslanan tariflər;
- xarici ticarət balansına xidmət etmiş qiymətlər.

Dolaylı tənzimləməyi isə vergiləri ilə faiz stavkalarının dəyişdirilməyi yolu vasitəsilə qiymətlərə təsir etməyi nəzərdə tutmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasında qiymətin əmələ gəlməsinin dövlət tənzimlənməsi ölkə prezidentinin “Qiymətlərin (tariflərin) dövlət tənzimlənməsinin nizamlanması tədbirləri haqqında” fərmanı ilə həyata keçirilir. Bu fərmanda həmçinin qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirildiyi məhsulların və xidmətlərin siyahısı da müəyyən olunmuşdur.

Fəaliyyət göstərilən yerdən asılı olmaqla aşağıdakı qiymətlər vardır. (Bayramov Ə.İ., 2007: s.377):

- qurşaq yaxud vahid qiymətləri;
- zona (məhəlli) qiymətləri.

Vahid qiymətlər ölkənin mərkəzi icra hakimiyyəti qurumları tərəfindən, məhəlli qiymətlər isə ayrı-ayrı bölgələrin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təbii-iqlim, coğrafi, sosial-iqtisadi şərtlər ilə ayrı-ayrı bölgələrin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir və tənzimlənməkdədir.

Vahid (qurşaq) qiymətləri aşağıdakı məhsullar və xidmətlər üçün müəyyən edilir (Əliyev A.A., Şəkərəliyev A.Ş., 2002: s.378):

- təbii qaz;
- atom-yanacaq tsiklinin məhsulları;

- elektrik və istilik enerjisi;
- müdafiə sənayesinin məhsulları;
- qiymətli metallar və ərintilər;
- dəmiryolu nəqliyyatında yüklərin daşınmağı, yükləmə-boşaltma işləri;
- dəmiryolu nəqliyyatında (şəhəratrafi yollardan xaric) sərnişinlərin və baqajın daşınması, poçtanın aparılmağı və d. mənzil və kommunal xidmətləri və s.

Nəqliyyat məsrəfinin malın qiymətinə daxil edilməyi metodundan asılı olaraq dəyərlər aşağıdakı kimi sinifləndirilmişdir (Qradov A.P., 2008: s.385):

- “Malgöndərənin franko-anbar” qiyməti;
- “Franko-göndəriş stansiyası” qiyməti;
- “İstehlakçının anbar-franko qiyməti” və d.

Frankolaşdırma sistemi malı satıcıdan alıcıya qədər hərəkəti vaxtı hansı məntəqəyədək nəqliyyat məsrəflərinin satıcı tərəfindən ödənildiyini göstərməkdədir və həmin xərclər məhsulun qiymətinə daxil edilməkdədir.

Misal ki, “Malgöndərənin franko-anbar” qiyməti, məhsulun daşınmağı üçün bütün məsrəfləri alıcı ödəyib. “Franko-göndəriş məntəqəsi” qiymətinə malın alıcıya yola salınacağı nöqtəyədək daşınmağı məsrəfləri aiddir. “İstehlakçının franko-anbar” dəyəri isə, məhsulun daşınmağına görə bütün məsrəflərin malgöndərən ödəməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatına ümumi inkişaf modeli olaraq cəmiyyət tərəfindən tənzimlənmiş bir iqtisadiyyat deyilir. Onun üzərində ictimai və ölkə nəzarəti önəmlidir. Dünya miqyasında hər bir dövlətdə bu cürdür. İqtisadi və sosial inkişaf dövlətin və həmçinin ictimayətin nəzarəti ilə ümumi inkişaf prinsiplərinə müvafiq tənzimlənir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi tənzimləmənin ən mühim atributlarından biri də qiymət mexanizmi sayılır.

Hər bir dövlət başqa iqtisadi rıçaqlarla bərabər qiymət mexanizmi və müəyyən etdiyi qiymət siyasəti ilə ümumi iqtisadi-sosial halı tənzimləyir və inkişaf etdirir.

Xarici dövlətlərin qiymətoyuma təcrübəsinin öyrənilməsi üzrə onun tendensiyalarını və qanunauyğunluqlarını anlamaq ən önəmli məqsədlərdən biridir.

Bunun üçün ayrı-ayrı dövlətlərdə qiymətlərdə tənzimlənmənin hansı tədbir və üsullarla həyata keçirilməsinə nəzər yetirməliyik.

Almaniyada ölkədə qiymətin tənzim edilməsini və nəzarəti həyata keçirməklə birinci növbədə tələb və inhisarlaşdırılmış mallar üzərində dövrü şəkildə onların mallarının çıxarışı bülletenlərdə dərc edilir. Ölkə tərəfindən tənzimlənmiş qiymətlərin xüsusi çəkisi 10 % olmuşdur ki, bu isə qiyməti tənzimləmiş dövlət orqanı Kral Dekreti ilə müəyyən edilmiş İqtisadiyyat Nazirliyinin Ali Şurası hesab edilir (Глазьев С. О, 2008: s.68).

Cədvəl 4. Bir sıra dövlətlərdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi

Ölkələr	Tənzimlənən qiymətlərin xüsusi çəkisi	Tənzimlənmə sferası	Dövlət tənzimləmə orqanları
ABŞ	5-10%	Buğda, qarğıdalı, tütün, pambıq və süd məhsulları	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Federal Ticarət şirkəti, Antitrust idarəsi
Avstriya	10%	Tütün, duz, rabitə xidmətləri və dəmir yolu xidmətləri ilə spirtli içkilər üzərində dövlət inhisarı	Təbii resurslar agentliyi, Parlament, İqtisadi İnkişaf İdarəsi qiymət bürosu
Yaponiya	20%	Buğda, düyü, ət, süd, elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı, dəmir yolu, təhsil və səhiyyə xidmətləri	İqtisadiyyat Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi
İsveçrə	50%	Taxıl, çuğundur, kartof, ət, toxuculuq mallarının, musiqi adətləri və oyuncaqların qiymətlərinin məhdud tənzimlənməyi	Qiymətlər üzrə federal idarə, alıcıların hüquqlarının müdafiəsi fondu

Mənbə: (Əhmədov. Ə.M., Qafarov K.S., Allahverdiyev H.B., 2012).

Cədvəl 4.-in təhlilindən məlum olur ki, ABŞ-da tənzimlənən qiymətlərin xüsusi çəkisi ümumi qiymətlərin 5-10 faiz həcmində müəyyən edilmişdir. Qiymətlərin tənzimlənmə sahəsi isə buğdanın, qarğıdalının, tütünü, pambığın, süd məhsullarının qiymətləridir. ABŞ-da qiymətlərə nəzarəti həyata keçirən əsas

orqanlar isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Federal Ticarət şirkəti və Antitrest idarəsidir.

Cədvəl 4.-dən aydın olur ki, Avstriyada qiymətlərin tənzimlənməsinə dövlət müəyyən dərəcədə müdaxilə edir. Belə ki, tənzimlənmiş qiymətlərin xüsusi çəkisi 10% həcmindədir. Avstriyada dövlət daha çox tütün, duz, rabitə xidmətləri və həmçinin dəmir yolu xidmətləri ilə spirtli içkilər üzərində ölkə inhisarını həyata keçirir və bu sahədə olan qiymətlərin tənzimlənməsini əsas götürür. Qiymətlərin tənzimlənməsini həyata keçirən əsas dövlət orqanları isə Təbii resurslar agentliyi, Parlament, İqtisadi İnkişaf İdarəsi Qiymət bürosudur.

Cədvəl 4.-ün təhlilindən məlum olur ki, Qiymətlərin tənzimlənməsinin yüksək olduğu ölkələrdən biri də Yaponiyadır. Belə ki, Yaponiyada tənzimlənən qiymətlərin ümumi çəkisi 20faiz olmaqla, elektrik enerjisi, buğda, düyü, ət, süd, qaz və su təchizatı, təhsil, dəmir yolu, səhiyyə xidmətləri sahələrini əhatə edir. Qiymətlərin tənzimlənməsinə isə nəzarəti isə İqtisadiyyat Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi kimi dövlət orqanları həyata keçirir.

Cədvəl 4.-ün əsaslı təhlilindən məlum oldu ki, qiymətlərin ən yüksək səviyyədə tənzimləndiyi ölkə İsveçrədir. Belə ki, İsveçrədə demək olar ki, qiymətlərin tən yarısı dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən müəyyən olunmuşdur. Xüsusilə də Taxıl, çuğundur, kartof, ət, toxuculuq məhsullarının, musiqi adətləri və həmçinin oyuncaqların qiymətlərinin məhdud tənzimlənməyi əsas diqqət mərkəzindədir. İsveçrədə qiymətlərin tənzimlənməsinə nəzarəti isə Qiymətlər üzrə federal idarə, alıcıların hüquqlarının müdafiəsi fondu həyata keçirir.

Qiymətlərin tənzimlənməsinin ölkə mexanizmi Almaniyada aşağıda göstərilən formalarda tətbiq edilir (Глазьев С. О, 2008: s.68):

- İcazə verilmiş qiymətlər. Dövlət və bununla yanaşı xüsusi kompaniyalar nəzərdə tutulmuş malın qiymətinin yüksəldilməsi barədə Ali Şuraya təqdimat verirlər və həmin təqdimatlar ölkə komissiyasının icazəsi ilə malın qiymətinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

- Xəbərdar edici qiymətlər. Bir sıra mallara qiymət Ali Şuraya 1 ay öncə xəbərdarlıq olunandan sonra yüksəldilir.

- Yerli qiymətlər. Həmin qiymətləri yerli orqanlar yüksələ bilər ki, bu vaxt yerli komissiyalar aşağıda göstərilən elementləri nəzərə alır:

- Qiyməti qaldırılması məhsul ilə xidmətin bütünlüklə şərh edilməsi.
- Məhsulun istehsal məsrəflərinin strukturu barədə tam məlumat;
- Məhsulun gerçəkləşdirmə qaydası;
- Qiymət qaldırıldıqdan sonra onların durmu;
- İstehsal məsrəflərinin əsaslandırılması və bu əsasda qiymətin qaldırılması.

İtaliyada mövcud qiymət üzrə olan nəzarət sistemi 1944-cü ildən gerçəkləşdirilir. Burada adətən idarələrarası Qiymət Komitəsi Sənaye Nazirliyindən aslıdır. Həmin komitə istehsalın inkişafına imkan yaradan malların qiymətlərinin müəyyən edə bilər ki, bu da birinci növbədə tələbat mallarının qiymətlərini müəyyən edərək həyata keçirir. Bu cür bir sistem daxilində dövlət iqtisadiyyatında hər bir malın qiymətlərinin tənzim edilməsi və onun hər bir sahə üzrə qiymət siyasətinin aparılması tətbiq edilir. Qiymətə olan nəzarət praktiki şəkildə inflyasiyanı saxlama məqsədini güdür (Глазьев С. О, 2008: s.68):

Fransa iqtisadiyyatı üzrə dövlət bölməsi bir çox da xüsusi çəkiyə sahib deyildir. Odur ki, ölkənin əlində adətən inhisarçı sahələr toplaşmışdır ki, yəni qaz, enerji həmçinin nəqliyyat bu da ayrıca ölkə bazar rəqabəti mühitində fəaliyyət göstərərək onları nəzarət altında saxlayır. Əlavə olaraq ölkə bazar rəqabəti mühitində fəaliyyətdə olan sahələrdə, belə ki, milli, kommersiya banklarına – sığorta kompaniyalarına nəzarət edir.

Birini halda ölkə bütün iqtisadi parametrlərin inhisarçı sektorlar üzrə investisiyaların həcmi, maaşını və hazır məhsulun qiymətinə nəzarət edir.

İkinci hal isə ölkə iqtisadi parametrlərə minimum təsir etməklə dövlət sektorlarını xüsusi bölmə ilə rəqabətə hazırlayırlar. Həmin xüsusiyyət nəzərə alınaraq dövlətdə qiymətlərin 20 faizi ölkə tərəfindən tənzim edilir.

İsveçdə müharibə, müharibədən sonrakı vaxtlarda qiymət üzərində nəzarət xeyli geniş yayılmışdır. Həmin vaxtlarda həmişə qiymət nəzarəti idarəsi fəaliyyətdə olmuşdur. 1956-cı ildə qiymətə həmişəlik nəzarət sistemi ləğv olundu. Respublikada

qiymət səviyyəsinin qaldırılmasının qarşısının alınması üzrə qiymətlərin dondurulması sistemindən istifadə edilməklə onların iki vəziyyətdə həyata keçirilməsi müəyyən edildi (Глазьев С. О, 2008: s.68):

- Birinci, müharibə halında;
- İkinci - qiymətlər ümumi səviyyəsinin qaldırılması təhlükəsi yaratdığı zaman
- Ölkə selektiv qiymət sistemindən istifadə hüququna da sahibdir.

3.2. Qloballaşma şəraitində mikro və makro səviyyədə iqtisadiyyatın və qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri də qiymətlərin tənzimlənməsidir. belə ki, qiymətlərin tənzimlənməsində əsas məqsəd istehlak bazarında əmtəələrin və həmçinin də müxtəlif növ xidmətlərin bolluğunun təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında istehlak mallarının qiymətlərinin tənzimlənməsi ilə məşğul olan əsas aidiyyəti orqanlar Vergilər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsidir. Məhz bu orqanların səyi nəticəsində istehlak mallarının qiymətlərinin tənzimlənməsi gerçəkləşdirilir və eyni zamanda da bazarın bir istehsalçının əlində cəmləşməsinin, monopoliyanın yaranmasının qarşısı alınmış olur.

Bu tədbirlərin uğurla yerinə yetirilməsi üçün “qiymət siyasətinin əsasları haqqında” qanun işlənib hazırlanması məqsədmüvafiq olardı. Belə bir qanun isə aşağıdakıları özündə ehtiva etməklə qiymət siyasətinin tənzimlənməsinə xidmət etməlidir (Abbasov A.H, 2003: s.12):

- Sabit bazar şəraitinin yaradılması, tələb və təklifin uçotunun aparılması, təsərrüfat fəaliyyətinin müstəqilliyinin təmin olunması və sahibkarlığın inkişafının təmin olunması;

- Məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının təmin olunması, müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanan və sərbəst fəaliyyət göstərən istehsalçıların bazarda mövcud olan rəqabətə tab gətirərək daha səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması;

- Təbii ehtiyatlardan səmərəli və qənaətlə istifadənin və eləcə də iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin təmin olunması;

- İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında kənd təsərrüfatı və bununla yanaşı sənaye məhsullarının üstünlüyünü və həmçinin də dəyişkənlik ekvivalentliyinin bərqərar olunması;

- İdxal-ixrac əməliyyatlarında iştirak edən daxili istehsal olunmuş məhsulların qiymətlərinin dünya qiymətləri səviyyəsinə uyğunluğunun təmin olunması;

- İnflyasiya və qiymətlərin artım prosesində əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi;

- Müxtəlif istehsalçıların bazarda monopoliya yaratmalarının qarşısını ala bilmək məqsədilə vahid metodologiyanın formalaşmasının təmin olunması və eləcə də normativ qaydalara uyğun olaraq bütün növ qiymətlərin tətbiq olunması;

- İnflyasiya prosesinin əhali qruplarında yarada biləcək neqativ təsirlərini yumşaltmaq məqsədilə əmək haqqı siyasətinin qiymətlərin artım tempinə uyğun olaraq indeksasiyalaşmasının təmin olunması;

- İstehsalçıların hər birinin iqtisadi maraqlarının təmin olunması üçün iqtisadi təminatı yaratmaq;

- Dünya standartlarına cavab verəcək və qiymətlərinin bazarda sərbəst şəkildə tələblə təklifdən asılı olaraq formalaşacağı məhsulların istehsalının təmin olunması;

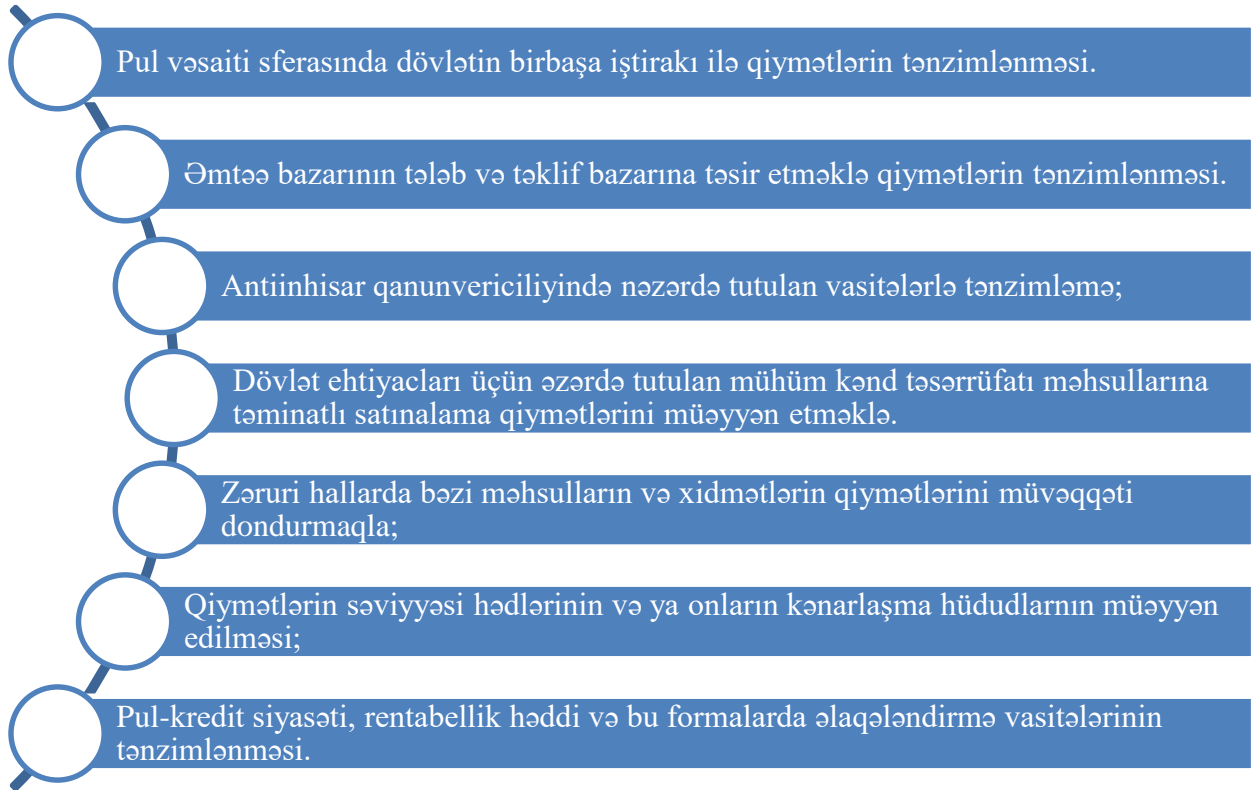
- Strateji əhəmiyyətə malik olan malların qiymətlərinin həmin malların dünya qiymətləri ilə müqayisəsinin təmin olunması, lazım gələrsə həmin qiymətlərin dünya qiymətlərinə yaxınlığının təmin edilməsi.

Qiymətlərin tənzimlənməsində yaxışdan iştirak edən əsas aidiyyəti orqanlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankıdır. Belə ki, Mərkəzi

Bank Valyuta satışlarının hərraclar keçirtmək vasitəsilə həyata keçirir ki, bu zaman valyutaların qiymətlərinin tənzimlənməsinə birbaşa nəzarəti də özü yerinə yetirmiş olur.

Bütün bu yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasında qiymətlərin tənzimlənməsi müxtəlif formalarda təzahür edir. Həmin formalar aşağıdakı şəkilsə vasitəsilə əhatəli verilmişdir (Əzizova G.A.,2015: s.97):

Şəkil 5. Azərbaycanda qiymətlərin tənzimlənməsi formaları

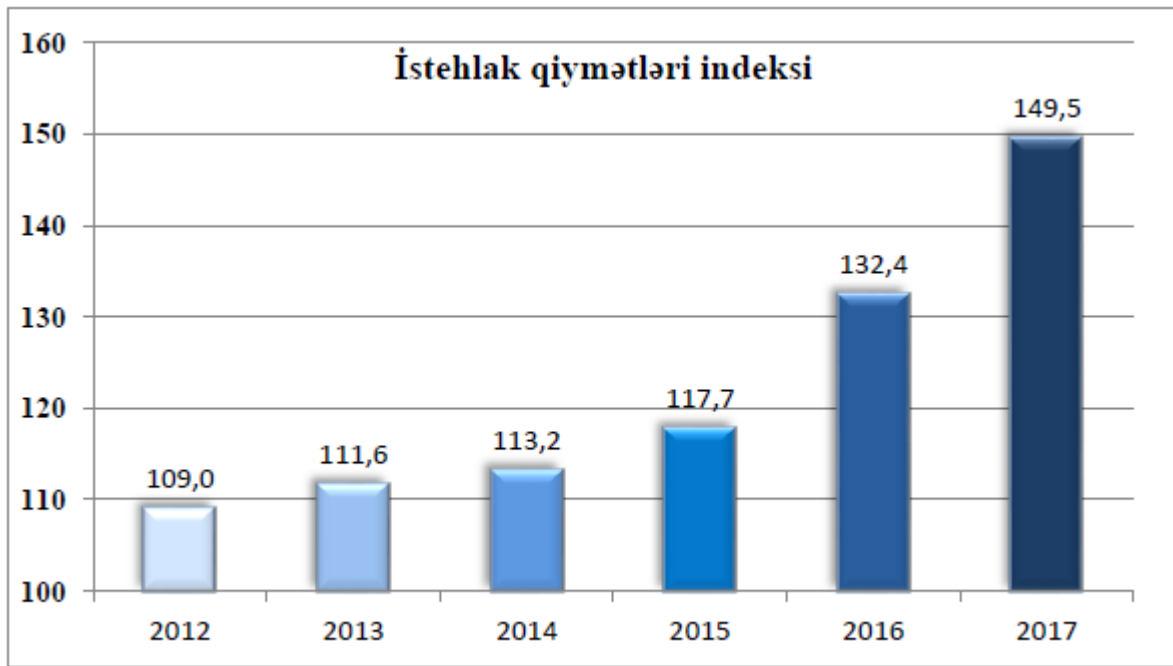
Mənbə: Əzizova G.A. “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” Bakı 2015

Şəkil 5-in təhlilindən məlum olur ki, qiymətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi formalarının içində əsas yeri pul-kredit siyasəti, rentabellik həddi və vasitələrinin tənzimlənməsi, qiymət səviyyəsi hədlərinin və yaxud da onların kənarlaşma həddlərinin müəyyən edilməsi, pul vəsaiti sferasında qiymətlərin tənzimlənməsində dövlətin birbaşa iştirakı, zəruri hallarda bəzi növ istehlak mallarının və xidmətlərinin qiymətlərinin müvafiq dondurulması və s-i misal göstərmək olar.

Aşağıdakı şəkildə isə 2012-2017-ci illərdə Azərbaycanda istehlak mallarının qiymət indeksinin dinamikası göstərilmişdir (Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S, və d. 2007: s.142):

Azərbaycan iqtisadiyyatı hal-hazırda islahatlar zamanını yaşayır, bazar iqtisadiyyatı yönündə formalaşır və inkişaf edir. Bir sözlə, dövlət iqtisadiyyatı yeni əsasda qurularaq yeni iqtisadi əlaqələr formalaşır. Təbii ki, bu yöndə doğru iqtisadi siyasətə, doğru iqtisadi mexanizmə xeyli ehtiyacı vardır.

Diqram 4. 2012-2017-ci illərdə Azərbaycanda istehlak mallarının qiymət indeksinin dinamikası (2010-cu ilə nisbətdə, faizlə)

Mənbə: Link. www.azertag.az

Diqram 4 - də məlum olduğu kimi, 2012-2017-ci illərdə ölkəmizdə istehlak mallarının qiymət indeksi sabit qalmamışdır və artım tempi ilə hərəkət etmişdir. Qeyd edək ki, Şəkil 5-in təhlili 2010-cu ildə olan qiymət indekslərinin səviyyəsi ilə müqayisə olunmuşdur. Odur ki, 2012-ci il 2010-cu ilə nəzərən istehlak qiymət indeksi 9 faiz artaraq 109% həcmində olmuşdur. 2013-cü il isə həmin göstərici daha 2.6% artaraq 111.6 faiz həcmində müəyyən olunmuşdur. 2014-cü ilin göstəricilərinə baxsaq isə artım çox az müşahidə olunmuşdur. Hətta, 2014-cü il istehlak qiymət indeksi 1.6% həcmində artaraq 113.2% olmuşdur. 2015-ci ildə də istehlak qiymət artımında cüzi artım müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ilin rəsmi statistikasına əsasən,

2015-ci ildə istehlak qiymət indeksi 4.5% artaraq 117.7% olmuşdur. Lakin sürətli artım 2016 və 2017-ci illəri əhatə edir. Odur ki, 2016-cı ildə istehlak qiymət indeksi 2010-cu illə müqayisədə 32.4 faiz, 2015-ci illə müqayisədə isə 14.7 faiz yüksəlmişdir. 2017-ci il isə istehlak qiymət indeksi 2010-cu illə müqayisədə 49.5%, 2016-cı illə müqayisədə isə 7.1% həcmində aertmişdir. İstehlak mallarının qiymət indeksinin son iki ildə artmasının əsas səbəbi isə şübhəsiz ki, devalvasiya siyasəti olmuşdur. Belə ki, milli valyuta xarici valyutaya baxdıqda öz dəyərini itirməsi idxal olunan istehlak mallarının qiymətinin sürətlə artmasına şərait yaratmışdır. Bu səbəbdən də devalvasiyaya qədər olan dövrdə istehlak qiymət indeksinin artım tempi zəif sürətlə, devalvasiyadan sonrakı dövrdə isə yüksək sürətlə artmağa doğru getmişdir.

İqtisadi siyasət ilə islahatlar bazar iqtisadiyyatının əsasən ümumi prinsiplərinə əsasən və Azərbaycan gerçəkləri əsasında aparılmalıdır. Bu səbəbdən də, hər bir ölkənin, eyni vaxtda Azərbaycanın öz xüsusi xüsusiyyətləri vardır ki, bu isə iqtisadi-sosial inkişaf üzrə nəzərə alınmalı, milli iqtisadi inkişaf konsepsiyamızın əsasın təşkil etməlidir. Bu cəhətdən 24 noyabr 2003-cü ildə “Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi barədə” və 11-i fevral 2004-cü il “A.R. regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramının (2004-2008), (2009-2013) və (2014-2018) təsdiq olunması barədə” prezident fərmanları önəmli əhəmiyyət kəsb etməkdədir (Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S, və d. 2007: s.142).

Birinci sənəd üzrə respublikada sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi yönləri və dinamik inkişafının təmin olunması, özəl sektorların inkişafına lazımı şəraitin yaradılması, radikal islahatların davamı və investisiya siyasətinin doğru qurulması, respublikada maliyyə-pul-kredit siyasətinin respublikamızın reallığına əsasən təşkili və bütün bunlara əsasən respublikada doğru sosial siyasətin həyata keçirilməsi bir vəzifə kimi qarşıya qoyulubdur. Təbii ki, həmin məsələlərin həlli dövlətdə kompleks və sistemli olaraq iri miqyaslı işlərin həyata keçirilməsini tələb etməkdədir. İkinci sənəd birinci fərman üzrə qarşıya qoyulmuş problemlərinin həllində başlıca rol oynamış, respublikada regional siyasətin doğru qurulması, məhsuldar qüvvələrin ərazidə kompleks inkişafının təmin olunması, regional sosial

- iqtisadi inkişaf üzrə mövcud ciddi regional fərqlərin ortadan götürülməsi, yerli iqtisadi və sosial potensialların hərəkətə gətirilməyi və əhəmiyyətli istifadəsi yönündə qəbul olunmuş çox mühim bir dövlət sənədidir. Burada respublikada əhəmiyyətli sosial - iqtisadi islahatların aparılması yönündə müvafiq orqanlar üzrə kompleks tədbirlər planının hazırlanması tələb edilir. Üçüncü sənəd də hər iki proqramın ardı olmaqla iqtisadiyyatın hər tərəfli inkişafın sürətləndirmək, qeyri-neft sahəsinin yüksək inkişaf tempi, hər ilki kimi sahibkarlığı dəstəkləmək və insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün gərəkli olan infrastrukturun yaradılması üzrə başlıca istiqamətlərin gerçəkləşdirilməsidir. Həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı təbii ki, ən mühim problemlərdən biri respublikada qiymət siyasətinin doğru qurulması və bazar əlaqələrinin xarakterinə müvafiq yeni qiymət mexanizminin formalaşmağıdır.

Azərbaycan Respublikasında qiymət siyasətinin İcra Hakimiyyəti Qurumları, Maliyyə və İqtisadiyyat Nazirliyi ilə onun tərkibinə daxil olmuş Qiymət (Tarif) Şurası formalaşdırmaqdadır. “Azərbaycan Respublikasındakı antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2005-ci ilin 31 mayında 242 nömrəli fərmanında 4.2 bəndinin tələbləri nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2005-ci ilin 26 dekabr 341 nömrəli fərmanı AR. Tarif (Qiymət) Şurası barədə əsasnamə təsdiq olunmuş və Tarif (Qiymət) Şurasının dövlət tənzimlənməsinin tətbiq olunan qiymətləri (tariflərin), xidmət haqları və yığımların hökumət tənzimlənməyini gerçəkləşdirən Kollegial İcra Hakimiyyəti orqanı olaraq müəyyən edilmişdir .

Əsasnaməyə əsasən bütün vəziyyətlərdə qiymətlərin tənzimlənməsi ilə qəbul olunan qərarlar, hazırlanmış normativ-hüquqi sənədlər, qiymətlərin tətbiq edilməsi ilə əlaqəli müqayisə və ziddiyyətlərin həllində vasitəsilə yönləndirilmiş işlər birbaşa və dolayı yollarla gerçəkləşdirilir. Şura eyni zamanda qiymətlərin tənzimlənməsi üçün beynəlxalq, regional əməkdaşlığın gerçəkləşdirilməsində iştirak edərək Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq və Regional qurumlarını təmsil etməkdədir. Şura öz fəaliyyəti üzrə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası qanunlarını, Azərbaycan Respublikasının prezidentinin fərman ilə

sərəncamlarını, Azərbaycan respublikasının Nazirlər kabinetinin qərar ilə sərəncamlarını və eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müqavilələrini əsas tutmaqla həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 30 dekabrında 247 nömrəli fərmanı ilə təsdiq olunan dövlət tənzimlənməyi tətbiq edilmiş tariflərin (qiymətlərin) formalaşması, tətbiqi üzərində ölkə nəzarətinin təmin olunması qaydaları ilə təsdiq olunmuş formaya müvafiq olaraq subyektlər tərəfindən dövrü şəkildə hər ilin hesabatları Tarif (Qiymət) Şurasına təqdim olunur və materialların təhlili həyata keçirilir, aşağıdakı vəziyyətlərdə qiymətlərin təzədən tənzimlənməsi aparılır (Atakişiyev M.C., Abbasov H.M., 2010: s.347).

- obyektiv səbəblərdən məhsulların (xidmətlərin) istehsal məsrəflərinin artması yaxud azalması zamanı;
- qiymətlərin dəyişdirilməsində subyektlərin təklifləri müəyyən edilmiş tələblərə əsasən hazırlanaraq təqdim olunduğu və əsaslandığı zaman;
- dünya bazarında qiymətlərin kəskin dəyişilməsi və respublikada yaranan sosial-iqtisadi durumdan asılı olaraq.

Zəruri vəziyyətlərdə Şuranın təşəbbüsü və qiymətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilə bilər. Subyektlər məhsulun(xidmətlərin) qiymətinin ölkə tənzimlənməsinin təmin olunması üçün göstərilmiş qaydalar, yerinə yetirilmiş istiqamət üzrə sənədlər və informasiyaların normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilməsi, hesabat dövrlərində yekun göstəriciləri Şuraya verir. Bu cür bir qaydalarla müəyyən edilmiş qiymətlərin tənzimlənməsində subyektlər tərəfindən təqdim edilən materiallara baxılaraq, müvafiq qərarların təsdiq olunması, onların xüsusiyyətləri, həcmi, zəruriliyi və başqa amillərdən asılı olmaqla tarif tərəfindən aşkar olunmuş təlimata əsasən gerçəkləşdirilir.

Bütövlükdə, qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi respublikada makroiqtisadi siyasətin önəmli tərkib hissəsi kimi həmişə nəzarətdə olmalıdır. Qiymət mexanizminin fəaliyyəti üzrə maraqlı cəhətlərdən biri isə budur ki, qiymət bir yandan ölkə tərəfindən tənzimlənsə, digər yandan o özü tənzimləyici bir iqtisadi rıçaq sayılır. Onun vasitəsilə respublikada mənəfət və resursların ədalətli və əhəmiyyətli bölgüsü,

əhalinin ictimai qruplarının arasındakı sosial ədalətin gözlənilə bilməsi, regional, sahə ilə mikrosahələrin mənafe ilə maraqlarının uzlaşdırılması, mülkiyyətçilərin arasındakı iqtisadi əlaqələrin tarazlaşdırılması gerçəkləşdirilir (Bazar iqtisadiyyatının hökumət tənzimlənməyi” Kuşlinin red. ilə rus dilindən tərcümə, 2008).

Əlbəttə ki, bu proseslərdə başqa iqtisadi blokların təsiri də nəzərə alınmaqdadır və qiymət başlıca atributlardan biri olaraq götürülür. Məlum olduğu kimi qiymətə çoxşaxəli təsir edən, ümumilikdə dövlət iqtisadiyyatının inkişafı, tənzimlənməyində xüsusi rol oynayan ən mühim elementlərdən biridir. O, tənzim olunur, həmçinin tənzim edir. Bunu da qeyd edə bilərik ki, bazar iqtisadiyyatının təkmilləşməsi və inkişafı ilə əlaqəli qiymətin tənzimləyici funksiyası lap da güclənir və dövlət iqtisadi siyasətində bu xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Yeni, qiymət mexanizmi birbaşa, istərsə də dolaylı üsulla həmişə ölkənin nəzarətində olmalıdır. Ölkə iqtisadi inkişafın başqa sahələrdə olduğu kimi qiymət siyasəti sahəsi üzrə də öz iqtisadi funksiyasını icra etməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İşin sonunda biz ümumi nəticələr veririk:

1. Dövlət, sahibkarlıq firmalarının qarşılıqlı rəqabətə, effektiv rəqabətə, inhisar istehsalına məhdudiyətlər üçün nisbətən bərabər şərait yaratmaq üçün məsuliyyət daşıyır. Dövlət, xalqın kollektiv ehtiyaclarını ödəmək, ictimai mal və xidmətlərin istehsalını yaratmaq üçün iqtisadi resursları yönləndirməlidir. Dövlətin iqtisadi həyatdakı iştirakı əlilliyi, uşaqları, yaşlıları, yoxsulları, əmək bazarını tənzimləmələri və işsizliyi azaltmaq üçün tədbirlər görməlidir.

2. Bazar şəraitində iqtisadiyyatda dövlət tənzimlənməsi hazırkı sosial-iqtisadi sistemin dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gerçəkləşdirilən qanunvericilik, icra və nəzarət tədbirləri sistemidir.

3. Dövlət bazar iqtisadiyyatına yalnız makroiqtisadi sabitliyin sabitliyini təmin etmək, rəqabət mexanizminin fəaliyyətini təmin etmək və ya azad rəqabət şəraitinin mümkün olmadığı bazarları nəzarət etmək üçün lazım olan dərəcədə müdaxilə edir.

4. Hazırda obyektiv miqyaslı təhlili aparmaq üçün Azərbaycanın vahid milli iqtisadiyyat, bütöv bir sistem kimi iqtisadiyyatı barədə danışmaq çətindir. Azərbaycan iqtisadiyyatında effektiv özünü tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılmasının mümkünlüyünü proqnozlaşdırmaq hələ də çətindir. Azərbaycanda iqtisadi dəyişikliklər zamanı funksional iqtisadi sistemlərin yalnız müəyyən elementləri yaradılıb, gələcəkdə özünü tənzimləyən effektiv mexanizmlər formalaşdırılmalıdır.

5. Azərbaycanın xüsusiyyətləri və bir sıra obyektiv maneələr səbəbindən, dövlət tənzimləyici təsir mexanizmlərinin geniş bir şəbəkəsinin formalaşdırılması prosesi hələ də əhəmiyyətli bir müddət tələb edir. Amma indi dövlət tərəfindən iqtisadi tənzimləmə funksional sahələrinin formalaşması barədə danışmaq olar. Müasir dövlətin iqtisadi funksiyaları müxtəlif və mürəkkəbdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov A.H., (2003) Azərbaycanca maliyyə bazarının formalaşmağı və bazar iqtisadiyyatında kredit-maliyyə sisteminin problemləri. Bakı:“Poliqraf” mətbəəsi, Bakı, 332 s.
2. Allahverdiyev B.H., Əhmədov Ə.M., Qafarov K.S, (2007) “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməyi”, Bakı, 256 s.
3. Atakişiyev M.C., Abbasova N.H., Abbasov H.M., (2010) “Mikro və makroiqtisadiyyat: Dərslik, Bakı, Azərneşir, 508 s.
4. Avropa Komissiyası. (2011). Azərbaycanca Sosial Müdafiə Sosial Vəhdətlik. Brüssel.
5. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 2012-ci il 29 dekabrıdakı Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. 2011-2014-cü il strateji plan, Bakı: 2015
7. A.R. Mərkəzi Bankı. İllik hesabat, Bakı: 2015, 204 s.
8. A.R. Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ildə fəaliyyəti barəsində hesabat. Bakı: 2016, 456 s.
9. A.R. Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabrındakı Fərmanı-Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat imkanları üzrə Strateji Yol Xəritəsi
10. A.R. Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabrındakı Fərmanı-Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi
11. A.R. regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Dövlət Proqramı (2014-2018)”, Azərbaycan Respublikası 2016-yanvar 26
12. A.R. regionlarının sosial-iqtisadi tərəqqisi Hökumət Proqramı (2014-2018)”, Azərbaycan Respublikası 2014-2018-ci illər 27 fevral.
13. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməyi” Kuşlinin red.ilə rus dilindən tər. Bakı -2008

14. BP. 2013. Dünya Enerjisi üzrə Statistik İcmal. Təbii qaz üzrə, Azərbaycanca 0.9 trilyon kub metr qaz vardır, ehtiyatların hasilata nisbət norması 57.1.
15. Baramov Ə.İ., (2007) “Uğur modeli: effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılmağı problemləri” “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın plenar iclasın materialları, III-cü kitab “İqtisad Universiteti” nəşriyatı, Bakı, 256 s.
16. Bayramov Ə.İ., (2007) “Uğur modeli: effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılması problemləri”, “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları, III-cü kitab, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 256 s.
17. Əhmədov Ə.M., Qafarov K.S., (2012) Allahverdiyev H.B. “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” 354 s.
18. Əzizova G.A., (2015) “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” Bakı., 266 s.
19. Hümətov X., (2008) Qiymətlərin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Ayna qəz., Bakı, 390 s.
20. Hüseynov T. (2015) “Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika' Bakı, “Elm”, 466 səh.
21. Hüseynova A.C., (2001) Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi, Bakı, 365 s.
22. Kazımlı X.H., (2008) Qiymətləndirmənin əsasları: Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 430 s.
23. Kuşlin V.I., (2008) “Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi” Bakı, 450 s.
24. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., (2012) “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi” Bakı. 546 s.
25. Qarayev İ.Ş., Ağabəyov Ş.A., Əliyev Ə.R., Bayramov Q.S., Sadıqov B.S., Kərimova T.J., Quliyev İ.Q., (2000) “Qiymətin əmələgəlməsi”, Bakı 322 s.
26. Qradov A.P., (2008) “Milli iqtisadiyyat” Bakı, 365 s.
27. Şəkərəliyev Ş.A., (2009) Dövlətin iqtisadi siyasəti: perspektivlər və reallıqlar. Bakı: İqtisad Universiteti, 415 s.
28. Zeynalov V.T., (2012) “Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə”, BAKI- 2012, səh.-439

29. 2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”

Xarici dildə

1. Акулова В., (2002) Экономическая теория: Учеб. пособ. / Под ред. и 200г., 236 с
2. Глазьев С. О., (2008) В течение почти нескольких лет сумма наличных, // Вопросы экономики, , № 7, 45 с.
3. Желтова А.М., (2014) Экономическая теория. Учеб. пособ. / Под общей ред. д.э.н., проф. Г.Н. Власова и к.э.н., доц. Гл. 2, 452 с.

İnternet resursları

1. www.cbar.az
2. www.erc-az.org
3. www.taxes.gov.az
4. www.azstat.org
5. www.socar.gov.az
6. [http:// www.homepage.newschoo1.edu](http://www.homepage.newschoo1.edu)
7. [http:// www.imf.org](http://www.imf.org)
8. <http://www.stat.gov.az/indexen.php>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Respublikada ÜDM dinamikası.....	35
Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət sektorları üzrə əlavə dəyərin artım tempi (2015-cü ilə nisbətən, müqayisəli qiymətlə, faizlə).....	36
Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət sektorları üzrə əlavə dəyərin artım tempi (mln manatla).....	37
Cədvəl 4. Bir sıra dövlətlərdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi.....	58

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Respublikada iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri.....	32
Şəkil 2. Deflyasiya xidmətləri.....	42
Şəkil 3. Ticarət müəssisələrində qiymətin əmələ gəlməsinə təsir edən amillər qrupu.....	54
Şəkil 4. Qiymətqoyma prosesinin mərhələləri.....	55
Şəkil 5. Azərbaycanda qiymətlərin tənzimlənməsi formaları.....	63

Qrafiklər siyahısı

Qrafik 1. Pul siyasətinin müxtəlif məqsədləri ilə pul təklifi.....	46
---	----

Diaqramlar siyahısı

Diaqram 1. Respublikada ÜDM dinamikası.....	36
Diaqram 2. ÜDM–nin həcmi, mlrd. manatla.....	51
Diaqram 3. Azərbaycanda qlobal böhranın qarşılınması.....	52
Diaqram 4. 2012-2017-ci illərdə Azərbaycanda istehlak mallarının qiymət indeksinin dinamikası (2010-cu ilə nisbətdə, faizlə).....	64